

*A palóc nyelvjárás archaikus vonásainak bemutatása a
magyar nyelv változatainak oktatása során*

Jelige: SAN554

Tartalom

I. Előszó.....	3
II. A nyelvjárások oktatása az iskolában	4
1. A témáról született korábbi szakirodalom bemutatása	4
2. A nyelvjárások szerepe az anyanyelvi nevelésben	5
3. A nyelvjárások tanítása az iskolai oktatásban és ennek lehetőségei	8
4. A nyelvjárási sajátosságok tanítása a magyar irodalom alkotásainak megismerése során.....	9
III. A nyelvjárások bemutatásának lehetőségei az iskolán kívüli tevékenységben	11
1. A szakköri munka szépségei.....	11
2. A számítógép használata a nyelvjárások megismertetésében.....	12
IV. A palóc nyelvjárás bemutatása egy nyelvjárási szakkör keretein belül	13
1. A szakköri foglalkozás	13
2. A nyelvjárásgyűjtés tanítása	16
3. A nyelvi szinteken való vizsgálódás frontális munka alapján.....	17
A) Az előzetes szempontok figyelembevétele.....	17
B) A hangtani sajátosságok	19
C) A morfológia vizsgálatának lehetősége.....	24
D) A lexikológiai jellegzetességek	28
E) Mondattani jelenségek	35
a) Az alany.....	35
b) Az állítmány	36
c) A tárgy.....	36
d) A határozók	36
e) A jelzők	37
f) Az összetett mondatok	37
4. A nyelvjárási projekt bemutatása	38
V. Összegezés.....	39
Felhasznált irodalom	41
Mellékletek	44

I. Előszó

Az iskolai tevékenységekben kiemelkednek azok a módszerek, amelyek a tanulókat a közös feladatok megtervezésekor az együttes munkára motiválják. Ennek gondolatára építkezem, és a nyelvjárás fogalmának tanítási lehetőségeiről, annak értékességéről, sajátosságainak bemutatásáról fogom elkészíteni jelen dolgozatomat (konkrétan a palóc nyelvjárásra irányítva a figyelmet). Munkám tematikus tervezésében korábbi dialektológiai szempontú vizsgálataim segédkeznek, azonban az itt szertett tapasztalataimat ezúttal módszertani nézőpontból tárom fel, így a nyelvváltozatok oktatásának szerepe, a nyelvjárás értéke, a területi nyelvváltozat fogalma is fontossá válik.

A dolgozat első felében a tudománytörténeti áttekintést követően az iskolán belüli oktatás kínált lehetőségeket tárgyalom a nyelvjárás szemszögéből. Ezt követően helyezem majd középpontba a módszertani szempontokat. Kérdésként merült fel bennem, hogy az irodalom és a nyelvtan tanítása együtt milyen eredményeket hozhat? Hogyan valósulhat meg a nyelvjárásokról való ismeretelsajátítás az iskolán kívül? Melyek a szakköri munka szépségei? A csoportos tanulás, majd maga a nyelvjáráskutatás tanítása is előtérbe kerül. Nem feledkezhetünk meg az IKT és online eszközök sokszínűségéről sem, illetve ezek módszertani újszerűségéről. Reményeim szerint így valósul majd meg a dolgozat célkitűzése, mert úgy gondolom kidolgozható olyan tanítási tervezet, mely a nyelvjárások kapcsán, a nyelvi szinteken való vizsgálódás által elősegíti a diákokban a nyelv rendszerszerű szemléletét, ugyanakkor megtanulhatják, hogy maga a nyelvjárás érték, meg kell becsülni.

Munkámban egy konkrét pedagógiai koncepció megvalósítására törekszem, ennek segítségével világítom meg, hogyan képzelem el a nyelvjárás sajátosságok tanítását a palóc nyelvjárás bemutatásának a segítségével. Természetesen nem feledkezem meg a didaktikai mozzanatok fontosságának tárgyalásáról sem, így maga a motiváció, illetve a szemléltetés alkalmazását is dolgozatomba fogom építeni. Gondolataimmal, meglátásaimmal egyben nyelvészeti szempontú megvilágításra is törekszem, ugyanis a választott palóc nyelvjárás sajátosságainak gazdagsága, ennek ismertetése nemcsak a tanulóknak szánt prezentációs lehetőségeket célozza meg, hanem célom az is, hogy érzékeltessem, mi az, ami ma még jelentős a nyelvjárást beszélők körében, és mi az, ami mára háttérbe szorult. Ezt azért tartom fontosnak, mert így a diák rendszerszerűen tudja vizsgálni egy konkrét nyelvjárásgyűjtés során a rendelkezésére álló anyagot.

II. A nyelvjárások oktatása az iskolában

1. A témáról született korábbi szakirodalom bemutatása

A nyelvjárások oktatásának problematikájáról, tanítási lehetőségeiről, az ezt tárgyaló gondolatokról több tanulmány is napvilágot látott az 1980–90-es években, sőt napjainkban is. Ezek szisztematikus feltérképezését követően törekszem meglátásaimat, véleményemet bemutatni, majd a figyelmet arra irányítom, hogy egy adott nyelvjárást hogyan tárgyaljunk egy-egy tanórán, esetleg tanórán kívüli szabadidős tevékenységben oly módon, hogy a diák fejlődése, ismereteinek bővítése által valósuljon meg a kitűzött cél.

Mint említettem, rendelkezésemre állt több nyelvészeti folyóirat, illetve konferenciák előadásainak gyűjteményeire is támaszkodhattam. BENKŐ LORÁND szerkesztésében jelent meg a *Pécsi Nyelvművelő Konferencia* kötete, melyben FÜLÖP LAJOS mutatta be meglátásait a témával kapcsolatban (vö. FÜLÖP 1960, 196–98). 1977-ben SZABÓ KÁROLYNAK a *Magyartanításban* megjelent cikke a tájnyelv és az anyanyelv viszonyának tárgyalásán keresztül helyezte a középpontba módszertani szempontjait (vö. SZABÓ 1977, 163–66). A didaktikai mozzanatok fontosságán túl a nyelvjáráskutatás eredményeinek felhasználását, a kutatás és tanítás összhangjának lehetőségét KÁLMÁN BÉLA vázolta tanulmányában (vö. KÁLMÁN 1982, 191–93). Két évvel később a *Magyar Nyelvjárások* című folyóirat 26–27. számában ZILAHY LAJOS a nyelvjárások tanításával és a népnyelv kérdéskörével foglalkozott (vö. ZILAHY 1984–85, 69–82). Az 1990-es években a téma tárgyalása egyre többször került elő a *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványainak* oldalain, ugyanis az *Országos Anyanyelvi Oktatási Napok* keretein belül újabbnál újabb meglátásokkal gazdagodott az imént említettek kérdésköre. BENKŐ LORÁND *A magyartanítók „szakmán túli” feladatairól* című tanulmányában az iskolai kereteken túlmutatva tesz említést a tanári pálya kívánta célok megvalósítására (vö. BENKŐ 1990, 11–16). Öt évvel később DEME LÁSZLÓ az ifjúság nevelését is előtérbe helyezte, így bővítette a kibontakozó koncepciót. Ezt követően GUTTMANN MIKLÓS és KISS JENŐ is bemutatta gondolatait. GUTTMANN munkájában a nyelvi környezet és az anyanyelvoktatás kapcsolata, míg KISS JENŐ írásában a nyelvváltozatok állapota kapott kiemelt helyet (vö. GUTTMANN 1996, 108–13; KISS 1996, 88–93). Még ebben az évben az *Iskolakultúra* című folyóiratban jelent meg SZABÓ JÓZSEF véleménye az iskolai oktatásban fontos helyet elfoglaló nyelvjárások szerepével kapcsolatban (vö. SZABÓ 1996, 67–74). 1999-ben ismét két munka társult az eddig említett irodalmakhoz. GUTTMANN MIKLÓS ezúttal a regionális nyelviségre irányította a figyelmet, míg SEBESTYÉN ÁRPÁD *A nyelvi rétegek napjaink*

iskolájában című tanulmányában a nemzeti érték fontosságát hangsúlyozta (vö. GUTTMANN 1999, 421 – 27; SEBESTYÉN 1999, 401–11). KISS JENŐ tovább tanulmányozta a nyelvjárás és az anyanyelvi nevelés közti problémát (vö. KISS 2002, 263–69), majd hasonlóképpen MINYA KÁROLY is vizsgálódást folytatott a területi nyelvváltozat és a nyelvi norma viszonyáról (vö. MINYA 2006, 1).

A felsorolt művek segítségével igyekszem egyéni meglátásaimat is beépíteni dolgozatomba, melyben sokat segédkeznek a közelmúltban megjelent írások is. A *III. Félúton Konferencia* keretein belül foglalkozott a nyelvtankönyvek nyelvjárást tárgyaló részeivel STRELI ZITA ÁGNES (vö. STRELI 2007, 274–85), aki 101 tankönyvben vizsgálta a nyelvjárás fogalmának, csoportosításának, sajátosságainak kérdéskörét. 2011-ben az *Anyanyelv-pedagógia* oldalain fogalmazta meg módszertani indíttatású meglátásait PARAPATICS ANDREA *Pozitívan a nyelvjárásokról – az iskolában is* címmel (vö. PARAPATICS 2011). Munkájában olyan feladattípusokat mutat be, melyek segítségével a diákok számára érdekesebbé tehetők a nyelvjárásokkal foglalkozó órák, úgy gondolom, motivációs szempontból is kiemelkedő ezek felhasználása az oktatásban.

2. A nyelvjárások szerepe az anyanyelvi nevelésben

Az anyanyelvi nevelésben elengedhetetlen nyelvi értékeink bemutatása, nyelvünk sokszínűségének tárgyalása. Hasonlóképpen fogalmaz DEME LÁSZLÓ is egyik tanulmányában: „A nyelvművelés fő feladata... az élő nyelvhasználat legértékesebb sajátosságaiból egybekapcsolt magyar nyelv megteremtésének elősegítése, másrészt a nyelvi eszközök értékének tudatosítása a beszélőkben... Az ifjúság betanuló nemzedéke a társadalomnak” (DEME 1995, 22–23). Éppen ezért elengedhetetlen, hogy magáról a nyelvjárásról – a területi nyelvváltozat tágabb és szűkebb értelmezési lehetőségein keresztül – átfogó képet adjunk, megfelelő példaanyaggal alátámasztva hitelessé tegyük mindazt, amit diákjainknak bemutatni kívánunk.

GUTTMANN MIKLÓS jogosan teszi fel a következő kérdést: „Milyen legyen az iskola és a regionális nyelviség kapcsolata napjaink anyanyelvoktatásában?” (GUTTMANN 1999, 427). Munkájában olyan tanulók nyelvhasználatát vizsgálta, akik beszéltek egy adott nyelvjárást. Ez fontos szempont az anyanyelvi nevelés módszertani kérdéseinek figyelembevételkor. Egy dialektusban beszélő gyermek könnyebben motiválható az adott témára. Sőt, a nyelvjárás értékességének kiemelése közelebb is hozza számára azt, amit esetleg mások lenéznek, megbélyegeznek. Nagy segítség lehet például egy falusi iskolában

(ahol a nyelvjárást használják) a példaanyag összegyűjtése a diákokkal, az egyes jelenségek felismertetése, megbeszélése, bizonyos sajátosságok összehasonlítása.

Nem feledkezhettünk meg azonban azokról a tanulókról sem, akik nem ismerik a nyelvjárások értékességét, keveset hallottak róluk, sok esetben leértékelő véleménnyel vannak a területi nyelvváltozatokról. A köznyelv és a nyelvjárás kapcsolatában, egymásmellettségében a köznyelv dominánssá vált, a nyelvjárás értékességének elismertségét elvesztette (vö. KISS 1996, 89). SEBESTYÉN ÁRPÁD meglátása szerint „az anyanyelv nemzeti érték voltát egyre kevesebben vallják, hovatovább a magyartanárok sem hisznek benne” (SEBESTYÉN 1999, 411). Így egy városi iskolában, sok esetben magának az értékességnek a fogalmát, a nyelvváltozatok sokszínűségének tárgyalását kell célkitűzésünkben első helyre tennünk.

Az iskolai nevelésben természetesen az elsődleges cél a normatív nyelvváltozat kínálta egységek tanítása, megismertetése, de „ne jelentse azonban ez azt – ahogyan KÁLMÁN BÉLA is vélekedik erről a gondolatról –, hogy a teljes egyöntetűséget próbáljuk minél hamarabb elérni” (KÁLMÁN 1982, 199). Így mindez nem zárja ki a nyelvjárások bemutatását, vizsgálatát, magának a nyelvi értékességnek a megtapasztalását. FÜLÖP LAJOS szerint: „...beszédben nem lehet szüntelenül kifogásolni az eltéréseket. A parancsszerű tiltás gátlásokat idéz elő, megbéklyózza a természetes beszélőkedvet, megakadályozza a személyiség kíváncsi fejlődését” (FÜLÖP 1990, 63–64). Ezek alapján egy újabb fontos szempont a személyiségfejlődés, egyben –fejlesztés is. Tanári feladatunk, egyben hivatásunk elengedhetetlen feltétele, hogy diákjaink személyiségének fejlődésére, az azt érő hatásokra nagy figyelmet fordítsunk. Itt viszont felhívom a figyelmet arra, hogy nemcsak azzal fejlesztjük a személyiséget, ha mellőzzük a megbélyegzést, hanem épp azzal is, hogy bemutatjuk nyelvünk azon változatait, amelyeknek archaikus vonásai mai napig értéknek számítanak, megbecsülendők.

Diákjaink figyelmét az anyanyelv és a nyelvjárások kultúrahordozó szerepére kell irányítanunk, így tehetjük színesebbé óráinkat, miközben tanítványaink ismerete is gazdagodik. Így vélekedik erről KISS JENŐ is, aki szerint a magyartanár feladata kettős, ugyanis nemcsak segítséget nyújt a felnövekvő nemzedéknek a norma elsajátításában, hanem erősíti az érték felismerésének képességét – nyelvjárásban beszélő fiatalokban az „anyanyelvi otthonosságérzetet” –, törekszik arra, hogy a meglévő ismereteket bővítse, tanítási óráit sokszínűbbé, élvezetesebbé tegye diákjai számára. Mindez – ahogyan korábban említettem – a személyiség fejlesztésében is fontos szerepet kap (vö. KISS 2002, 267–68).

Az anyanyelv már említett kultúrahordozó szerepe sokat segít abban, hogy úgy beszéljünk a nyelvjárásról mint nyelvünk változatáról, illetve annak jelentőségéről. Van azonban emellett egy másik kiemelkedő szempont is, melyre GUTTMANN MIKLÓS hívta fel a figyelmet: „...anyanyelvünk nemzeti kultúránk hordozója, ...a kommunikáció eszköze.” (vö. GUTTMANN 1996, 109). Leendő magyartanárként úgy gondolom, fontos, hogy minden nyelvtanórán előkerüljön a kommunikáció kérdésköre, annak sokszínűsége. Jelen esetben maga a kódváltás, a nyelvjárás és köznyelv egymásmellettsége, olykor keveredése, az ezt mutató példák középpontba helyezése is fontos feladatunkká válik.

Nem feledkezhetünk meg a lexikológiai jellegzetességek kínálta tájnyelvi elemek értékességének bemutatásáról sem. Így kerül kapcsolatba az irodalom és a nyelvtan (vö. SZABÓ 1996, 67), hiszen egy-egy irodalmi alkotás alapján jelentős példátartat állíthatunk össze, a kiemelt szavakat összehasonlíthatjuk a köznyelvvél. Ebben segédkezhethet az *Új magyar tájszótár* is, mellyel a tanulók szelekciós és absztrakciós képességét is fejleszthetjük, így „a nyelvjárás időnként stiláris eszközként is megjelenik” (MINYA 2006, 1).

Egyértelművé válik tehát, hogy a nyelvjárás segítségével színesebbé, gazdagabbá, hatékonyabbá válnak a tanórák, ugyanis a tanár a különböző tájnyelvi jelenségeket hasznosítja nevelő munkája során (vö. ZILAHÍ 1984–85, 76). Az *Új magyar tájszótár* felhasználása, a tájnyelv és normatív nyelvváltozat összevetése didaktikai mozzanattá lesz, hiszen segítségükkel rámutathatunk arra is, hogy „a nyelvjárások nyelvi régiségek megőrzői, különböző történeti nyelvállapotok tanúságtevői” (SZABÓ 1977, 163–66). Ezekre konkrét példákat dolgozatom következő részeiben hozok, ahol a tájszótár funkcióján túl szerepet kapnak a nyelvjárás szavak, illetve az azokban mutatkozó kiemelkedő jelenségek.

Az előbbieken tárgyalt gondolatsort FÜLÖP LAJOS a *Pécsi Nyelvművelő Konferencián* elhangzott mondatával zárom, mely úgy gondolom, minden leendő és gyakorló magyartanár számára példát mutat ahhoz, hogy milyen módon közeledjünk a nyelvjárások tárgyalásához, annak bemutatásához egy-egy nyelvtan-, sőt akár irodalomórán: „A nyelvjárás alakoknak mint megőrzött régiségeknek nagyon sok a nyelvtörténeti tanulságuk. Az ilyen összehasonlító grammatikai oktatás során növendékeink sokkal jobban megismerik nyelvünk sajátosságait, törvényeit, sokkal fogékonyabbak lesznek a nyelvhelyesség kérdései iránt is... Az efféle törekvések kétségtelenül színezik a nyelvtanórát” (FÜLÖP 1960, 196–98).

3. A nyelvjárások tanítása az iskolai oktatásban és ennek lehetőségei

A nyelvjárás fogalmának tanítása, a területi nyelvváltozat definiálási lehetőségei korlátozott módon valósulnak meg a magyar nyelv oktatásában. Az általános iskolában kis mértékben, a középiskolában is egy-egy órán kerül elő a téma és annak tárgyalása. A Nemzeti alaptanterv feladatként jelöli meg az ítélőképesség, az erkölcsi, esztétikai és történeti érzék fejlesztését (vö. Nat 2012, 30). A nyelvtörténet tanításához hasonlóan a területi nyelvváltozat megismertetése is fontos helyet kell, hogy kapjon a magyar nyelv tanításában. Ennek érdekében „olyan alapokkal kell felvértezni a fiatalokat, hogy el tudjanak igazodni az információk özönében, s megfelelően tudják értékelni a hallottakat” (ZIMÁNYI 1995, 278).

Igaz, hogy kevés óra jut a nyelvjárások témájára, de nekünk, tanároknak legyen célunk az, hogy minél színesebbé, érdekesebbé tegyük diákjaink számára ezeket az órákat. Nagy segítségemre volt STRELI ZITA ÁGNES munkája, aki az 1990 előtti és utáni nyelvtankönyveket vizsgálta meg a nyelvjárás tárgyalásának szempontjából (vö. STRELI 2007, 274–85). Írásában kiemelkedik a nyelvjárás fogalmának meghatározása, a nyelvjárási csoportok, sőt az egyes sajátosságok tárgyalásának jelentősége is. Ha gondolatban elképzelünk egy nyelvtanórát, ahol a nyelvjárásokról tanítunk, első feladatunk a fogalom megismertetése tanulóinkkal. Mit nevezünk nyelvjárásnak? Ehhez ismerniük kell a nyelvváltozat fogalmát, amit már az előző órákon tárgyaltunk. Ezért jó a területi nyelvváltozat megnevezés, mert így nemcsak hozzákapcsolódik előző anyagrészünkhöz a téma, de a figyelmet a területi tagolódásra irányítja. Jól szerkesztett és átgondolt munkának tartom ezért ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES és RAÁTZ JUDIT tankönyvét, ahol a következőképp határozzák meg a fogalmat: „A nyelvek földrajzi területenként nyelvjárásokra tagolódnak... Az egyes nyelvjárásoknak van jellemző nyelvtani rendszerük, saját hangtanuk, alaktanuk, mondattanuk, szókincsük és frazeológiájuk... A nyelvjárási szavaknak a köznyelvi megfelelőjüktől való eltérésük alapján több változatuk van” (ANTALNÉ – RAÁTZ 2001, 180–182). A jelentős fogalmak tisztázásában sokat segédkezik a tankönyv. Ezt követően pedig egy-egy feladat segítségével kell megismertetnünk növendékeinkkel a nyelvjárások jellemző sajátosságait, ami a tanári kreativitás sokszínűségét követeli meg.

A csoportmunka kínálta lehetőségek kihasználásával vihetjük be óránkra az *Új magyar tájszótárt* (vö. SZABÓ 1977, 165), hangfelvételeket, sőt képeket is egy-egy falu szokásairól, hagyományairól. Kiválónak tartom PARAPATICS ANDREA ötletét, hogy a

diákokat a régiók alapján nevezzük el (akár a csoportokon belül is), így rögzül a régiók elnevezése (vö. PARAPATICS 2011), majd erre építve a kiemelt sajátosságok is helyet kaphatnak. Mindennek célja, hogy a tanuló felismerje, a nyelvjárás érték. Ne ítéljük el, hanem becsüljük meg. Ezzel pedig ismét egy már említett szempontra hívom fel a figyelmet: célunk, „hogy munkánk ne csupán nyelvtanítás legyen, hanem sokirányú anyanyelvi nevelés” (ZIMÁNYI 1995, 283).

4. A nyelvjárási sajátosságok tanítása a magyar irodalom alkotásainak megismerése során

Mivel kevés az az óraszám, amit a nyelvjárások témakörére fordíthatunk az iskolában, így élnünk kell azzal a lehetőséggel, hogy a magyar nyelv és a magyar irodalom egymásból táplálkozik. Irodalmi alkotásaink sokat segítenek abban, hogy nyelvjárásokkal foglalkozzunk, esetleg visszatérjünk azok tárgyalására, ha már nyelvtanórán megismerkedtünk a tananyaggal. SZABÓ JÓZSEF is erre hívja fel a figyelmet, amikor munkájában megemlíti, hogy az irodalmi művekben jelentkező tájnyelvi elemek lehetővé teszik, hogy irodalom és nyelvtan együtt valósítsa meg az oktatási és a nevelési célt (vö. SZABÓ 1996, 67).

Már sokan foglalkoztak azzal, hogy a magyar irodalom bizonyos műalkotásai igen nagy számban mutatnak nyelvjárási jelenségeket. Dolgozatomban inkább az iskolán kívüli tevékenységet tárgyalom mélyrehatóbban, így a teljesség igénye nélkül Móricz Zsigmond: *Rózsa Sándor a lovát ugratja* című művére helyezem a hangsúlyt, kiemeltem a lexikai jellegzetességek szempontjából. A tájszótárhoz hasonlóan, ebben a műben is fellelhetők tájszavak, melyek jelen esetben főként a palóc (és más egyéb) nyelvjárás jelenségeit mutatják.

Kiemelkedő példa az alkotásban szereplő nóta:

*„Nézz ki rúzsám, nézz ki
ablakod fírhángján,
most megy erre Rózsa Sándor
sötét pej paripán.
Arany a zablája,
ezüst a kantárja,
gyémánt kűből van kirakva
a nyerögszörszámja.”*

Az idézett nótában több jelenséget is megvizsgálhatunk diákjainkkal. A dolgozat terjedelmi korlátai miatt azonban célszerűnek tartom, ha most egy-egy szó jellegzetességeit említem meg. Az egyes szavaknak (*firhang, pej, zablá*) a tájszótár segítségével történő meghatározását követően a konkrét hangtani, alaktani sajátosságait is megfigyelhetjük. A *rúzs*a szóban láthatjuk, hogy a köznyelvi félig zárt *ó* hang helyén felső nyelvállású *ú* hang ejtése jellemző. Szintén ez jellemző a *kűbűl* szó esetében, ahol a köznyelvi *ő* hang helyén ejtésben *ű* jelentkezik. Az *ő*-zés mint fontos jelenség szintén kiváló példa, mellyel az egyes régiók sajátosságai közti különbségre is felhívhatjuk a figyelmet. A tájszavak vizsgálatakor a tanulók jól szemügyre veszik a tájszótárt, benne a különböző szavakat, kíváncsiságuknak, érdeklődésüknek köszönhetően megfigyelhetik más nyelvjárási szóalakok sokszínűségét. Tulajdonképpen ennek is megvan a pozitívuma, melyre PARAPATICS ANDREA rá is mutatott PUSZTAI FERENC gondolatára is hivatkozva: „Tapasztalat, hogy még a kamasz gyerekek is szívesen <<játszanak>> a kezükbe adott taneszközökkel (jelen esetben a szótárral), és hogy gyakran húzódik el a feladatvégzés azért, mert a figyelmüket eltereli egy-egy, a feladathoz nem tartozó érdekesség. Ennél a gyakorlatnál mégsem beszélhetünk idővesztésről, mert óriási haszna a feladatnak az is, ha a gyerekek maguktól fedezik fel a tájszótárt, és böngésznek benne nem kötelező jelleggel” (PARAPATICS 2011; PUSZTAI 2002).

Ezek segítségével tehát a már tanult jelenségeket újra feleleveníthetjük, hangsúlyozhatjuk értékességüket, jelentőségüket. Munkánkat színeesebbé, érzékletesebbé téve mutathatunk rá a nyelvjárások egy fontos funkciójára, méghozzá arra, hogy „a nyelvjárás időnként stiláris eszközként is megjelenik” (vö. MINYA 2006, 1). Ezzel egy időben pedig a magyar irodalom kiemelkedő alkotásait is megismertethetjük a tanulókkal, egyben motiválhatjuk őket arra, hogy megismerjék irodalmunk sokszínűségét. Jó ötletnek tartom, ha egy-egy novella elemzését adjunk otthoni feladatnak (például Mikszáth Kálmán: *A jó palócok* című munkájából), mert így párhuzamba hozhatjuk a nyelvjárások sajátosságainak vizsgálatát és a stilisztika kínálta esztétikum jelenlétét.

Gondolataimat BENKŐ LORÁND szavaival zárom, aki rámutatott arra, hogy az irodalom és a nyelv tan szoros kapcsolatáról egy jó magyartanárnak sosem szabad megfeledkezni. „És hol lehetne az örök, általános emberi ideálokat, értékeket, az emberi helytállást, a jóért, a szépért, a nemesért való küzdelmet, a másokat megbecsülő, emberséges, tisztességes, erkölcsös, etikus életvitelt oly sokrétű és konkrét példával tantárgyi szinten az ifjúság elé állítani, ha nem a nyelv és irodalomnak, valamint a történelemnek a tanítása során?” (BENKŐ 1990, 12–13).

III. A nyelvjárások bemutatásának lehetőségei az iskolán kívüli tevékenységben

1. A szakköri munka szépségei

Dolgozatom további részében az iskolai tanítás melletti szabadidős tevékenység lehetőségeire helyezem a hangsúlyt. Így kívánom bemutatni, hogyan taníthatunk többet a nyelvjárások témaköréről, hogyan vonhatjuk be a tanulókat az ezzel kapcsolatos közös munkába, valamint milyen módon segíti egy ilyen szakkör a nyelvtani ismeretek elmélyítését. Sok tanuló vesz részt ún. szakköri tevékenységekben. Ezek a délutáni programok egyre nagyobb érdeklődést keltenek az iskolákban. Ezzel kapcsolatban merült fel bennem is a kérdés, vajon milyen lehetne egy nyelvjáráskutató szakkör. Bizonyos helytörténeti tanulókörök ma is jellemzők, sőt sok helyen projektoktatás keretein belül is foglalkoznak nyelvjárásokkal. Azt, hogy mindezt hogyan képzelem el, a dolgozat következő részében fogom ismertetni. Most a módszertani szempontokat emelem ki, miért is jó szakköri formában elmélyíteni az iskolában tanult ismereteket?

A tanulók – mivel kötetlen szabadidős foglalkozáson vesznek részt – sokkal felszabadultabbak, jó a légkör, szívesen végzik a kiadott feladatokat. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a szakkörre érkező fiatalok érdeklődőek a téma iránt, hiszen szabadon választották. Éppen ezért nagy szakmai felkészültséget igényel egy ilyen program szervezése a tanár részéről, hiszen számíthat rá, hogy kérdéseket kaphat, sőt a legideálisabb, ha maga is kilép tanári szerepéből, és a „csoport” tagjává válva együttesen valósítják meg a kijelölt célt. Hogyan valósulhat meg mindez egy szakköri tevékenységben?

SZABÓ KÁROLY az *Iskolakultúra* című folyóirat oldalain így vélekedik a kérdésről: „Jó módszernek tartom, ha a tanár alkalmat teremt arra, hogy a különböző nyelvjárási jelenségek illusztrálására és jobb megértésére a diákok magnetofonfelvételeket hallgatnak meg az órán, s ezeket – természetesen tanári irányítással – legalább röviden elemzik is. Az már igazán ideális helyzet – remélhetőleg azért nem példa nélküli –, hogy a tanulók egy része (például szakköri foglalkozás keretében) maga készít olyan nyelvjárási szövegfelvételeket, amelyek néprajzi és nyelvészeti tekintetben is értékesek” (SZABÓ 1996, 70). Mindennek természetesen a megfelelő tanári magyarázat, ismeretátadás elengedhetetlen feltétele. Ugyanúgy fontos szerepe van a frontális ismeretközvetítésnek, mint a csoportos, együttműködésen alapuló tanulásnak.

Kiemelkedő szempontot képez annak figyelembevétele, hogy hasonlóan az irodalom és a nyelvtan kapcsolatahoz, más tárgyak is segítségünkre lehetnek. Egy szabadidős délutáni foglalkozáson, ahol a nyelvjárással foglalkozunk, munkánkat kiegészítheti akár a földrajztanár is a nyelvjárási régiók bemutatásakor, de fontos szerepet játszhat a történelemtanár is, aki a határon túli magyarság történetének felelevenítésében nyújthat segítséget. Így akár egy adott projekten dolgozva több tanár is munkálkodhat a csoportban. Jelen esetben konkrétan a nyelvjárási sajátosságok bemutatásának lehetőségét fogom feltárni egy szakköri munka megvalósításával, de fontosnak tartottam megemlíteni ezen szempontokat is. Összességében elmondható, hogy „a magyartanároknak vannak olyan kötelezettségei is, melyek túlmutatnak az iskolai kereteken” (BENKŐ 1990, 16). Erre szolgálhat például egy már említett nyelvjárási szakkör. Mielőtt dolgozatomban bemutatom, hogyan képzelek el egy általam tervezett nyelvjárási szakkört, fontos a munkát segítő technikai eszközökről is szólni.

2. A számítógép használata a nyelvjárások megismertetésében

A technika fejlődésével egyre több eszköz áll rendelkezésünkre, hogy tanóráinkat színeesebbé, élvezetesebbé tegyük. A már említett nyelvjárási szakkörön is nagy segítségünkre lehet a számítógép. Gondoljunk csak a projektorra. A régiók térképének kivetítésével nagy méretben tekinthetjük meg mindazt, ami munkák alapjaként szolgál. A kiválasztott hangfelvételeket digitális adathordozókra rögzíthetjük, gépre csatlakoztatott hangfal segítségével akár a diktafonról is meghallgathatjuk. Ne feledkezzünk meg az internetről sem, hiszen a különböző digitális tudásbázis anyagának felhasználásával virtuális keretek között is megismerkedhetnek a diákok a nyelvjárásokkal. A tanári honlapok szerkesztésével a diákok otthon is bekapcsolódhatnak a munkába, könnyen és érdeklődéssel végzik el feladataikat. Akár adatbázist is létrehozhatunk a rendelkezésünkre álló példaanyag tanulmányozásakor. Ennek lehetőségeiről több tanulmány is napvilágot látott. Kiemelkedő SZIRMAI MONIKA munkája (vö. SZIRMAI 2005), mely a korpusznyelvészettel foglalkozik, de HOFFMAN ISTVÁN is kiemeli a számítógép pozitívumait: „A beszéd rögzítése (így az időn átívelő hatása) és nagy távolságokra történő sugárzása (azaz a kommunikációs tér kitágítása) a nyelvek változásának új síkon adott erős lökéseket és teremtett meg újfajta kölcsönhatásokat” (HOFFMAN 1999, 360).

Egy, a tanulók számára létrehozott honlapon tárolhatjuk a szükséges irodalmakat is, ugyanakkor kommunikálhatunk a csoport tagjaival. A számítógép tehát nagy segítséget nyújt munkánk megvalósításában. Az egyre inkább fejlődő infokommunikációs

technológia és az internet kínálta lehetőségek gazdagabbá tehetik óráinkat. Mégis fel kell hívni a figyelmet arra, hogy nem helyettesíthetnek mindent, csak segítségünkre lehetnek. A *magyar nyelvjárások atlaszának* kézbevétele, vagy egy régi, archaikus hangfelvétel meghallgatása sokszor nagyobb élményt nyújt, sőt érzékelteti az értékességet, mindazt, amit át fogunk adni növendékeinknek.

IV. A palóc nyelvjárás bemutatása egy nyelvjárási szakkör keretein belül

1. A szakköri foglalkozás

A szakköri munka első és legfontosabb lépése a tematikus tervezés. Mindenképp fontos megismertetni azt a szakirodalmat, ami a kutatásban segítségünkre lehet. A zökkenőmentes munka érdekében fontos egy nyelvjáráskutató szeminárium esetében is egy tanári honlap megszerkesztése. Így tanulóink számára mindent egy helyen közölhetünk, kiküszöbölhetjük a nehézségeket. Itt kaphat helyet a szakirodalom összegyűjtött változata. A tanulók ma már sok időt töltenek a számítógép közelében, így célszerűnek tartom egy-egy olvasmány vagy cikk feltöltését a honlapra (pl. a *Magyar dialektológia* egyes részeit). Emellett végig kell tekinteni az oktatási folyamat szerkezetén, főként azon, hogy egy tanórán kívüli foglalkozásban melyek azok a lépések, ahol bizonyos szempontokat bővítenünk, esetleg módosítanunk kell. NAGY SÁNDOR a következőképpen építi fel munkájában az oktatási folyamatot (vö. NAGY 1997, 68–83):

- A figyelem felkeltése, a tanulás motivációjának biztosítása.
- A tanuló informálása a célról.
- Az előzetes ismeretek felidézése.
- Az új ismeret prezentálása.
- A tények, jelenségek, folyamatok sokoldalú elemzése.
- A fogalomalkotás, következtetés; absztrakciók, általánosítások.
- A rendszerezés és rögzítés.
- A tanultak alkalmazása (visszacsatolás).
- A teljesítmény mérése, értékelése.

Véleményem szerint ez a felosztás nemcsak egy tanórán, hanem egy szakkörön is kiválóan alkalmazható. Azonban figyelemmel kell kísérni azt, ha egy nyelvjáráskutató foglalkozást indítunk, azt projektmódszer alkalmazásával is megvalósíthatjuk. Ez pedig a

következő szempontot hozza magával: „A projekttel való foglalkozás a tantárgyrendszerű tanítási óra kereteit természetszerűen szétfeszíti. A projektmunka nem szorítható heti néhány napon 45 percre, hiszen időben nehezen lehatárolható, intenzív tevékenységet igényel, nemritkán kiterjed a tanulók, tanárok iskolán kívüli idejére is” (M. NÁDASI 2003, 27). Ezért a fentebb említett folyamat lépései olykor több időt vehetnek igénybe, kiegészülhetnek újabb lépésekkel. Természetesen nem az a célom, hogy egy merev pedagógiai rendszert vázoljak, mert úgy gondolom, a különböző tanítási módszerek (frontális oktatás, kooperatív technikák, a projekt módszer bizonyos szempontjai) együttesen alkalmazandók. Fontos, hogy a diákot is bevonjuk a tervezésbe, a munkába, hogy részévé váljon a foglalkozásnak.

Egy nyelvjáráskutató szakkört 10-11. évfolyamos (16-17 éves) tanulók számára tartok célszerűnek, hiszen már foglalkoztak a témával a tanórák keretein belül. Jelen esetben, ha az én irányításom alatt működik a szakkör, a nyelvjárás fogalmának megismertetése, az egyes régiók sajátosságai kerülnének középpontba, majd egy adott nyelvjárás sajátosságainak a közös vizsgálata adná a célt, melyet diákjaimmal igyekeznék együttesen megvalósítani. Maga a szakköri munka kb. 10 hetet venne igénybe, heti egyszeri 120 perces foglalkozásokban. Elsőként a csoportokat kell kialakítani, mert a foglalkozás csapatomunkában zajlik, így a diákok megismerhetik a kooperáció kínáta lehetőségeket a tanulásban. Ennek megtervezése alkotja magát a motivációt. PARAPATICS ANDREA gyakorlatát követve a csoportok felosztásában a diákoknak egy-egy nyelvjárási régió nevével alkotott ragadványnevet adnék, és az azonos nevűek alkotnának egy csapatot (vö. PARAPATICS 2011). Ezt követően a már megalakult csoportokkal (egy-egy csoport 3-4 fő) tervezem meg a szakkör felépítését, így tudatosan bennük, hogy a munka ideje alatt együtt kell működniük, nem válhatnak szét. Ez egyben a diák felelősségtudatát is fejleszti, és itt kell felhívni figyelmét arra is, nagyon fontos, hogy aktívan dolgozzék minden feladatban csoportja érdekében. A munka feltételei az erre a célra szerkesztett honlapra is felkerülnek.

A szakkör tematikája a következőképpen épül fel:

1. A közös munka együttes megtervezése, a csoportok kialakítása.
2. A nyelvjárás fogalmi megközelítései, ezzel kapcsolatos feladatok megoldása, az első projektmunka (a kisprojekt) megbeszélése, a feladatok kiosztása.
3. A nyelvjárási régiók megismerése a tanulók által I.
4. A nyelvjárási régiók megismerése a tanulók által II.
5. A nyelvjárásgyűjtés megismerése, példák bemutatása.

6. A nagyprojekt megtervezése, a feladatok kiosztása (egy közös nyelvjárásgyűjtés tanulmányi kirándulással összekapcsolva).
7. A gyűjtött adatok feldolgozása I. (a hangtani sajátosságok).
8. A gyűjtött adatok feldolgozása II. (a morfológiai jellegzetességek).
9. A gyűjtött adatok feldolgozása III. (lexikológia és mondattan).
10. A szerzett ismeretek számonkérése, a projekt bemutatása, a szakköri munka értékelése.

A munka megtervezése után fontos, hogy felelevenítsük a már tanult ismereteket a nyelvjárásokról. Első és legfontosabb, hogy a régiók térképét kivetítsük, így földrajzi ismereteikre is támaszkodva tudják elkülöníteni helyileg azokat, így felidézve a területi nyelvváltozatok kérdését is. A nyelvjárás fogalmának tisztázása érdekében minden csoport kap néhány kártyát, melyeken különbözőképpen szerepel ugyanaz a mondat. Ezek közül kell rájönniük, melyik lehet a nyelvjárást tükröző megfogalmazás. Vegyük például a következő mondatot: „*Vásárolok egy zsák burgonyát.*” A mondat így is ugyanazt jelenti: „*Veszek egy zsák krumplit.*” Sőt így is: „*Elmék vennyi egy zsák kumprit.*” És hogy ne feledkezzünk meg a tájszavakról sem: „*Elmék vennyi egy zsák pityókát.*” Ebben a feladatban rá kell ismerniük a csoportoknak, hogy melyik nyelvjárási és melyik köznyelvi példa. Kissé „becsapós”, de jó példának tartom a második mondatot, hiszen az is köznyelvi, mégis sokan nyelvjárásinak tekinthetik, ha az első mondathoz viszonyítják (a *burgonya–krumpli, vásárolok–veszek* viszonyára gondolok itt). Ezzel a feladattal az absztrakciós készséget is fejleszthetjük, ugyanakkor játékos módon eleveníthetjük fel a nyelvjárás fogalmát, hangsúlyozva annak értékességét, a tájszók fontosságát. És ha már a tájszóknál tartunk, a tájszótárak segítségével különböző szavakat vizsgálhatunk a csoportokkal. Ez a következő feladat: kijelölöm, mely szavak jelentését keressék meg, majd a csoporton belül a tanulóknak kell egymás között megbeszélni, ki keresi meg a szót, ki jegyzi le, ki alkot vele mondatot.

Ezek segítségével az előzetes ismereteket felelevenítettük, a különböző fogalmi meghatározásokat, definíciókat rögzítettük. Ezt követően a diákok feladatot kapnak, melynek lényege, hogy minden csoport készítsen egy-egy prezentációt az egyes nyelvjárási régiók sajátosságairól. Cél, hogy egymás között az ezzel kapcsolatos feladatokat felosszák, majd megfelelő módon mutassák be a hallgatóság (jelen esetben a szakköri csapat előtt). Maga a feladat a szakirodalom feldolgozásán túl fejleszti az előadói képességet, így könnyebben tud a tanuló elvonatkoztatni, és magának a feladat tervezésének a módszere is fejlődik. Természetesen létszámtól függ, hogy egy csoport egy vagy több régiót mutat be. Szakköri foglalkozás keretein belül ideálisnak gondolom, ha öt négyfős csoporttal

dolgozunk, így – mivel tíz régió van – minden csapat két régiót mutat be. Itt azonban figyelembe kell venni, hogy nem pusztán az a cél, hogy az anyagot bemutassák, hanem a már említett készségek fejlesztésén keresztül adjunk valami újat diákjainknak. Éppen ezért nézzük csoport szinten mindezt: ha egy csoport prezentál egy régiót, azonnal értékelnünk kell – a tanulóknak és a tanárnak egyaránt –, hogy az esetleges hibákból tanulva, a tanácsokat megfogadva a következő bemutatáson ezeket felhasználhassák. Ezzel a mozzanattal pedig máris az értékelés szempontjai válnak fontossá.

„A projektoktatásban való részvétel az értékelés tekintetében is új szint visz a gyakorlatba, felerősödik az önértékelés és a társak értékelése, de a feladatmegoldás folyamatában való bevaláshoz kapcsolódva” (M. NÁDASI 2003, 35). Az értékelés ezen szakaszai az egymással való kapcsolatot is segítik, egyúttal fejlődik a kritikai érzék is a tanulóknál. A diákok tudatában vannak annak, hogy egy együttes, közös célt valósítunk meg, ennek érdekében pedig a lehető legjobbra kell törekednünk. Egy prezentáció értékelésekor például nagyon fontos, hogy figyelembe vegyük, hogyan készítik el. Ma már legjellegzetesebb a számítógépes (ppt) bemutató kivetítése. Ennek felépítésében a tanárnak figyelembe kell vennie, a csoportból egy-egy tanuló mennyit foglalkozott a kiadott témával, mennyire volt arányos a munkamegosztás. Ezt követi az értékelésben a téma bemutatásának a konkrét értékelése: hogyan dolgozták fel az adott régió(k) sajátosságainak bemutatásán keresztül a kiadott feladatot? Igen fontos megfigyelni, hogy a tanulók mennyire értik, amit prezentálnak, illetve társaik számára mennyire érthető mindaz, amit bemutatnak. Ezt követően frontális munka alapján beszéljük meg a kirándulás részleteit és a kutatás módszereit.

2. A nyelvjárásgyűjtés tanítása

Az adott projektmunka keretein belül fontos magának a gyűjtésnek a megtanítását is középpontba helyezni. Hogyan, milyen módon gyűjtünk anyagot, milyen szempontok figyelembevétele szükséges ehhez? Elsőként fontos a kiinduló hipotézis felállítása. Magával a hipotézissel mint fogalommal is meg kell ismertetni a tanulókat, és az ezzel kapcsolatos lehetőségekről is informálni kell őket. Ez alapján lesz egy kiindulási pontunk, ami segít céljaink megvalósításában. Itt már motivációként beszélhetünk a projekt kezdeti lépéseiről is, hiszen a szakköri munka része a tanulmányi kirándulás, így diákjainknak az ott gyűjtött anyagok feldolgozásának módszerét is fontos bemutatni.

Az adatgyűjtés egyik lehetősége a hangfelvétel készítése, mert úgy gondolom, ez a legjobb módja, hogy hiteles anyaghoz jussunk (vö. HEGEDŰS 1953). A felvételek

legtöbbször adott témákat rögzítenek. Legjellemzőbbek egy faluban vagy községben a régi szokások, hagyományok, népdalok, balladák. Itt előkerülhetnek olyan szavak, melyek az adott nyelvjárásban a legjellemzőbbek. Tanárként nagy segítségemre lehet korábban végzett nyelvjáráskutatásom, hiszen konkrét példát tudok vele mutatni tanulóimnak, hogyan induljunk neki ennek a munkának. Az elkészített hangfelvételeket ezt követően írjuk át fonetikusán, hogy a legkisebb mértékű sajátosság is felismerhető legyen. A fonetikus átírás megtanításában munkámon túl KASSAI ILONA *Fonetika* című tankönyvére is szükségünk van. Erre alapozva a tanulók hangtani ismereteit is felelevenítjük, elmélyítjük. Kiválónak tartom, ha minden csoport azt a játékos feladatot kapja, hogy a csoportban lévők neveinek hangjait sorolják be a *Fonetika* tankönyv táblázatai alapján (vö. KASSAI 2005, 89–117). Ez a módszer a kategorizációs készség fejlesztésén keresztül a hangtani tudást is fejleszti.

A hangfelvételek mellett fontos beszélni a nyelvjárási kérdőív funkciójáról is tanulóinknak, hiszen valamennyi feltűnő sajátosságra rá tudunk kérdezni egy-egy jól megszerkesztett kérdőív segítségével. Ennek módszerét BALOGH LAJOS és PELLE BÉLÁNÉ kérdőíve (lásd. 1. sz. melléklet) alapján tartom célszerűnek bemutatni a diákoknak, hiszen az hangtani, alaktani és lexikális szempontokat helyez a középpontba. Leginkább a szavak szintjén való vizsgálódást segíti, ugyanis így le tudjuk mérni, melyek azok a szavak, amelyek általánosan ismeretesek a használók körében, és melyek azok, amelyek már háttérbe szorultak, kevésbé használatosak, vagy éppen kihalófélben vannak.

3. A nyelvi szinteken való vizsgálódás frontális munka alapján

A) Az előzetes szempontok figyelembevétele

Most következik annak a tárgyalása, hogyan valósítható meg a munka egy tanulmányi kirándulás keretein belül. A bemutatott és megismert anyaggal indulunk el a diákokkal Nógrád megye Varsány községébe (mely egyben lakóhelyem is), hogy a középpalóc nyelvjárást vizsgáljuk. Előnyös helyzetben van az a csoport, amely a palóccal foglalkozott, még sincsenek hátrányban a többiek sem, akik ugyanúgy ismerik a gyűjtés módját, a sajátosságok besorolási szempontjait. Célszerűnek tartom, ha minden csoport külön készít hangfelvételeket, kérdőíves adatgyűjtést, így vizsgálni tudják majd a hangtani, alaktani, szófajtani, lexikológiai és mondattani sajátosságokat is (ebben én is segítségükre leszek). Fontos azonban szólni diákjaimnak az adatközlőkről is: milyen idősök, milyen munkát végeztek korábban, ma mivel foglalkoznak stb., hiszen így előre megtervezhetik,

hogy mit kérdezzenek tőlük, milyen témáról beszélgessenek mélyebben, mi hozhat sokszínű eredményt.

A kirándulás végeztével a gyűjtött felvételek fonetikus átírása következik. A csoport tagjai felosztják egymás között az anyagot. Én mint tanár, folyamatosan segítem a munkát, minden csapat „tagjává” válok egy-egy időre, hogy fenntartsam a munkakedvet, ösztönözzem növendékeimet. Az átíráshoz korábbi gyűjtésemből mutatnék példát (lásd. 2. sz. melléklet). Az átírás után következik az adatok feldolgozása. Itt rögtön felmerülhet a kérdés: hogyan valósítsa ezt meg egy 17 éves diák? A válasz erre a következő: itt az idő, hogy a csapatok egy nagy csoporttá alakuljanak, az anyagokat összesítsék, együttesen kezdjék meg munkájukat. Itt a tanár ismét vezetővé válik, segíti diákjait a feldolgozásban. Ezt úgy valósítanám meg, hogy egy korábbi kutatásom adatait felhasználva mutatnám be, mely sajátosságokra figyeljenek kiemelten a középpalóc esetében. Ehhez a közös honlapon fonetikus átírást is közölnék, így párhuzamosan az általam bemutatott és megismertetett sajátosságok tanulók általi adatfeldolgozását is elősegíteném, kiemelten rendszerező képességük fejlesztésére helyezve a hangsúlyt. A következőkben nyelvészeti szempontból tárgyalom, hogyan valósítható meg a nyelvjáráskutatás kívánta adatfeldolgozás bemutatása egy szakkörön.

Egy adott nyelvjárás dialektológiai vizsgálatakor több szempontot és tényezőt szükséges figyelemmel kísérni. Elsőként meg kell tudnunk, hogy a kutatott helyen (ami pl. lehet egy község vagy egy nagyobb csoport) milyen a viszonyuk az ott élőknek a szomszédos helységekkel. Ha szoros kapcsolatban vannak, feltételezhető a közös nyelvjárás. Szintén jelentős tényező a munkahely, mely befolyásolhatja a nyelvhasználatot. Sokan heteket töltenek az otthonuktól távol, ennek következtében nyelvhasználatukban változás következik be. Manapság a média is hatással lehet a nyelvhasználatra. És még természetesen sok más tényező is szerepet játszhat a nyelvjárás változásában.

Az általam megtervezett szakköri munka a Nógrád megyei Varsány község nyelvjárasi sajátosságainak vizsgálatát tűzte ki célul. Az elméleti kérdések tisztázását követően egy hipotézist állítunk fel a tanulókkal, mely egyben kutatásunk kiindulópontját is jelenti: a legtöbb nyelvjárasi jellegzetesség ma is jellemző a vizsgált község nyelvhasználatában. Mint a legtöbb nyelvjáráskutatásban, így dolgozatomban én is a hagyományos módon történő nyelvjáráskutatást választottam. Hangtani vizsgálódásokkal indítjuk az elemzést, melyben külön a magán- és mássalhangzók sajátosságait kísérjük figyelemmel. Ezt követően az alaktani jelenségeket állítjuk a középpontba, majd a lexikális kérdéseket vizsgáljuk, hiszen egy nyelvjáráskutatás során elengedhetetlen a szavak

szintjének elemzése. Itt főként arra helyeződik a hangsúly, hogy a régi állapothoz viszonyítva ma milyen mértékben figyelhetők meg az adott szavak használatában megjelenő eltérések, milyen a gyakoriságuk. Itt kaphatnak helyet a már háttérbe szorult kifejezések, sőt a nyelvjárásban újonnan megjelenő lexémák is. Végül mondattani kérdéseket tárgyalunk, így lehetőség nyílik a mondatrészek áttekintésére és az ezekkel kapcsolatos jelenségek feltárására. Míg a hangtan és alaktan témáján belül főként a gyakoriság, a mondattannál a legkiemelkedőbb példák vezetnek majd a helyesnek vélt következtetések levonásához. A most következő bemutatással nemcsak azt szemléltetem, hogy a tanulóknak mely sajátosságokat kell nyomon követniük, hanem egyben arra is igyekszem hangsúlyt fektetni, községem nyelvjárása ma is őrzi a legjellemzőbb sajátosságokat. Ezek alapján először a fonémák rendszerében, illetőleg a hangzás síkján a fonémák előfordulási gyakoriságában és a hangszínárnyalataikban (fonémarealizációkban) megmutatkozó sajátos jelenségeket vesszük sorra.

B) A hangtani sajátosságok

a) A magánhangzók

A hangtani sajátosságok vizsgálata lehetővé teszi, hogy megláttassuk tanulóinkkal, milyen realizációi élnek egy-egy fonémának a magyar nyelv egyes területein, ezzel egy időben pedig elmélyítjük a beszédhangok osztályozásának szempontjait is. Kiválóan szemléltethetjük az illabialitás és labialitás kettősségét, elérhetjük, hogy még inkább rendszerszerűen láthassa a diák a hangok képzését. A palóc nyelvjárás egyik legjellemzőbb jelensége az illabialitás (a köznyelvi alakhoz képest illabiálisabb ejtés), illetve a labialitás (az illabiális alakhoz viszonyítva labiális ejtés). Más nyelvjárásokhoz képest a legfeltűnőbb, legjellegzetesebb magánhangzó-sajátosság a köznyelvi *a* és *á* fonémáknak a realizációi, hangszínárnyalatai: az ajakréses *ǎ* és az ajakkerekítéses *ā* hang, melyekről már a korábbi szakirodalmak is úgy vélekedtek, hogy meglétük behatárolja a palóc nyelvjárást (GRÉCZI-ZSOLDOS 2007, 51), ugyancsak jellemzőek a középpalócban is.

Elsőként kell megemlíteni az illabiális *ǎ* hangot. A faluban a köznyelvi *a* hang valamennyi előfordulásában ajakréses *ǎ* változatban tűnik fel. A sajátosság jelentkezik névszókban, igékben, sőt, ha alaktani szempontokat is alapul veszünk, toldalékokban is. Nézzünk néhány példát:

(1) Egytagú igékben: *ǎd*; *fǎl*; *hǎgy*; *hǎll*; *kǎp*; *nyǎl*; *vǎll*.

(2) Többtagú igékben: *ákád; ákártá; ászongyá; fárág; fogátták; háláttunk; károl; lánkád; mulátták; rosszálkonnák; pákol; szálád; tánol.*

(3) Egytagú névszókban: *ágy; báj; dāl; fāl; hāl; hás; hát; kás; mákk; nágy; nyāk; sāk; sās; vás.*

(4) Többtagú névszókban: *álmá; ángyál; ányág; ásszony; butá; dunná; fálu; hónáp; kácát; kápá; mādār; mágyár; márhá; pácál; szabád; tisztá.*

A példák természetesen a végtelenségig folytathatók, így megállapítható, hogy ez a sajátosság még ma is jellemző a nyelvjárásban, az egyik legfontosabb jellegzetessége annak. Ezáltal a tanulók igen gazdag példatárat készíthetnek, ami a későbbi elemző munkában nagy segítségünkre lesz.

A labiális *ő* hang helyén a legtöbbször illabiális *ē* hang mutatkozik, főként olyan lexémákban jellemző, melyek alakpárok is lehetnek (*sēpēr-söpör, vēdēr-vödör*), de más szavakban is jellegzetes. A diákokban ezáltal felidéződnek a klasszikus alakpárok (*vērēs-vörös, pērēl-pöröl, csēpēg-csöpög, csēng-csöng, tējfēl-tejföl, fēl-föl*).

Az illabiális *á* hang helyén ajakkerekítéses *ā* ejtése jellemző. Az illabiális *ā* hanghoz hasonlóan ez a sajátosság is a legjellegzetesebbek, legáltalánosabbak közé tartozik. Igen sok példát gyűjthetnek a tanulók, szinte minden esetben megjelenik.

(1) Egytagú igékben: *āld; bānt; hāl; hāny; jār; lāt; száll; tār; vār; vāg; zār.*

(2) Többtagú igékben: *ārul; bānkógyik; fārād; gāgyul* ('megőrül'); *kirāndol; hāsznāl.*

(3) Egytagú névszókban: *hāz; kār; lyāny; māj; nyāl; nyār; sāl; tāj; vār; zār; zsāk.*

(4) Többtagú névszókban: *ányām; āpām; jārdā; nyārfā; pālyinkā; vāndor.*

A középpalóc nyelvjárásban a köznyelvihez képest nyíltabb, felső nyelvvállású helyett középső, vagy középső helyett alsó nyelvvállású magánhangzók használata jellemző. Igen jellemző az *u, ü* hangok helyén az *o, ő* előfordulása (*ājāndékonk, fordol, hāzonk, kedvönk, kirāndol, pördöl*), míg a szóvégi *ú, ű* hangok nyíltabb *ó, ő* megfelelőikkel jelentkeznek, mely ma már csak néhány szóban őrződött meg (vö. IMRE 1971, 350). Néhány szóban megfigyelhető (pl. *fēső, gyűrő, háboró, keserő, sűrő*). Ritkaságának köszönhetően az adott szavakra koncentrálna növendékeinkben még inkább elmélyül ezen szavak jellegzetessége; a zárt és nyílt hangok közötti különbségek figyelembevételével kategorizációs képességük is fejleszthető.

A zártabb megfelelések sajátosságai az előzővel ellentétes jelenségek, melyekben a köznyelvi alsó nyelvvállású magánhangzó helyén a nyelvjárásban középső nyelvvállású, illetőleg a középső helyén felső nyelvvállású magánhangzó használatos. A köznyelvi félig zárt *o* hang helyén felső nyelvvállású *u* hang ejtése néhány szóban előforduló nyelvjárási

sajátosság, mely általában az első szótagban jelentkezik (*bugār; bukor; csudā; dungó; mustoha*). Kiválónak tartom, ha az előző csoport szavaival együtt egy táblázatot alkotnak a tanulók, ahol a nyílt-zárt viszonyok különbségeit tudják felvázolni. Ennek lehetősége a most következő sajátosság, a félig zárt *ē* hang jelenlétének megértését segíti elő. Ez a hang ugyanis a köznyelvben is használatos bizonyos szavak ejtésében (pl. *embēr*). Magának az ejtésnek a zártságát kell megláttatnunk a köznyelvi nyílt *e* hanghoz képest. Ezt követően világíthatjuk meg, hogy a palóc nyelvjárásban ez a sajátosság jelentős, hiszen bizonyos esetben a köznyelvi nyílt *e* hang helyén félig zárt *ē* hang jelentkezik. Használatakor mégis több szempontot nyomon kell követnünk (vö. BUVÁRI 1988, 226), ugyanis nem olyan egyszerű a helyzet, mint például az illabiális *ā* vagy a labiális *ā* hang használatakor. Meg kell vizsgálnunk, melyik szótagban lehet zárt *ē*, milyen szófajban fordulhat elő. Ezt az igék és a névszók kettéválasztásával célszerű megközelíteni. Ezen belül külön kell végigtekinteni az egytagú és a többtagú eseteket, hogy középpontba tudjuk állítani, mely szótagban milyen gyakorisággal fordul elő zárt *ē*.

A példákat a zárt *ē* hang ejtésére ezek alapján a következő csoportokba különíthetjük el:

(1) Egytagú igékben: *csēng; lēng; lēssz; mēgy*.

(2) Többtagú igékben (első szótag): *csēpēg; fēküttēm; pērēl; sēpēr*.

Igekötőkben: *bēārānyosztuk; bēsālāggyāk; ēlārolnā; ēlhāgyított; fēlgebēckēttēm; fēlhājtyā; fēlöltöszttünk; lēmēntem; mēgnēszte; mēgvācsorāzott; mēkcsāltā; mēkcsinātām; mēkcsókolnyi; mēkkedvēltük; mēkkesztük; mēksül; mēkszērēttük; mēktānātā; mēktānolok*.

(3) Többtagú igékben (második és a további szótagokban): *āsittēm; csendītēnek; cserēlnēm; elengēttek; elgyūhetēk; elsédōltēm; ēnēkölték; ērdēklōttēm; fēlgebēckēttēm; követkēszzhet; mēgēggyezētt; ōrvendēznek; rāūltēttēk; végēsztünk*.

(4) Egytagú névszókban: *bēgy; csēpp; csēnd; hēgy; mēggy*.

(5) Többtagú névszókban (első szótagban): *ēccēr; ēccērū; kērēkszoznyās; kēvēs; lēginnek; mēgit; mēnyāsszont; szēgin; tēheccség; Vērikēm*.

(6) Többszótagú névszókban (második és a további szótagokban): *ēdēsānyām; gyērēk; ligēdbe; pintēkēn; sokmindēnhol; sūtēmínyēket; tolēttükōr; végzēccség*.

Fontos helyet foglalhat el az előbbieken említett táblázatban az a jelenség, melyben a félig zárt *ē* hang helyén felső nyelvvállású *í* hang jelentkezik (*í-zés*). Ez „nyelvjárásainknak erősen jellegzetes, igen nagy hatású...sajátossága” (vö. IMRE 1971, 112). Gyengébb *í-zés* a középpalóc esetében is jellemző, a jelenség ma már csak szórványosan bukkan fel (vö. KISS 2001, 283): *ā mādār fīscke; egīs; fīnyēs; hēlysig; kēmīny; kīnyēs; kīsik; kīszen vān; kīszołnyi; mēktōrtīnt; szegīn; szekrīnyēmbē; vedēgsig*;

vőfíny; vőlegíny. Főként első szótagban előforduló jelenség, de gyakran kerül elő szóközépi és szóvégi helyzetben is.

Az időtartambeli eltérések is a palóc nyelvjárás jellemző sajátosságai, melyek más-más módon jelentkezik a régió különböző csoportjaiban. Általában a rövid magánhangzó hosszú magánhangzóvá válása jellemző, de előfordul a rövidülés jelensége is. A középpalóc esetében hasonlóan a keleti palóchoz a hosszú magánhangzók megterheltségének növekedése figyelhető meg a rövidekkel szemben. A *l, r, j* nyújtó hatása mégis elhanyagolható (vö. KISS 2001, 282), bizonyos szavakban jellemző a megjelenése. Viszonylag kevés példa hozható a rövid időtartamú magánhangzók használatára a hosszúval szemben. A korábbi gyűjtésem során három jellemző példában mutatkozott, melyekben a szó végén lévő hosszú magánhangzó rövidülése következett be: *kilo; lecso; odu*. Mint már említettem, a hosszú megfelelés gyakoribb jelenség, ma viszont már ritkábban használják a nyelvjárást beszélők. Bizonyos szavakban fordul elő, de mára inkább a köznyelvi ejtésű formák kerülnek előtérbe. A legjellemzőbb a következő szavakban: *āgusztus; bógyi túró^u* ('bolti túró'); *elmēntem lēvāgnyi a fűvēt; elmēntēm nyúlāt vāgnyi; fēldōtem ā biciglyivel; írigy embēr; mēgüttēm āz újām; tőtött kāposztā*. A tanulókkal ezáltal átismételhetjük az időtartambeli viszonyok fontosságát.

b) A mássalhangzók

A mássalhangzó-sajátosságok száma jóval kevesebb, mint a magánhangzós jelenségeké, de használatuk igen gyakori a nyelvjárást beszélők körében. Kiejtésben közelebb állnak a köznyelvi variánsokhoz, ám az is középpontba kerül, hogyan hatnak egymásra az egyes fonémák. Különösen kitűnik az egyéb mássalhangzós jelenségek közül a *j* hang használata, más hangokkal való kapcsolata, valamint a fonémák megterhelésének módosulásai is jelentőssé válnak.

A nyelvjárási *ly* hang megismerésével a hagyomány elvére is visszautalhatunk, hangfelvételeinkkel szemléltethetjük, hogy a nyelvjárást beszélők körében ez egy önálló fonéma, mely az *l+j* hangkapcsolat helyén is jelentkezik (*hēlyēn; nyoszolyólyānyok; komoly; hēlyzētkép; āllyā*).

A mássalhangzók minőségi tulajdonságainak szempontjából a palóc nyelvjárás egyik legjellemzőbb sajátossága a palatalizáció (GRÉCZI-ZSOLDOS 2007,78). A *t, a d, az n* és az *l* dentális hangok *i* hang előtti palatális ejtése ma is jellemző, főként igékben jelentkezik. Ezzel a nyelvtörténet tanításában megismert palatalizációra is célszerű utalni,

de a legfontosabb a palatális mássalhangzók kérdéskörének felelevenítése. A vizsgált nyelvjárás esetében különböző hangviszonyok mutatják a legjelentősebb sajátosságokat:

- A **t > ty** hangviszony: a *t* végű igék *t*-je tárgyas ragozásban egyes szám harmadik és többes szám második és harmadik személyben palatális *ty*-ként hangzik: *mëgetëtyi, szërëtyi, vëtyitek*.
- A **d > gy** hangviszony: a *d* hanggal végződő igék tárgyas ragozásban hasonlóképpen viselkednek. Nemcsak egyes szám harmadik személyben (*bānkógyik; tāmāszkogyik*), hanem sorszámneveknél is előforduló jelenség: *māsogyik; hārmāgyik; negyëgyik*.
- Az **n > ny** hangviszony: Hasonlóképpen az előzőekhez határozott ragozásban jelentkező sajátosság, általában egyes szám harmadik személyben: *rosszul bānyik vele*. Szó elején: *kesztünk nyőnyi*. Ez a sajátosság jellemző a főnévi igenév képzőjében is: *ennyi, innyi, futnyi*.
- Az **l > ly** hangviszony: Mivel a *ly* önálló fonémaként él a nyelvjárást használók körében, így az *l* hang *i* előtti palatalizációja is ezt a hangot eredményezi: *mëkkërësztëlyi*.

Megfigyelhető azonban a sajátosság ellentétes megnyilvánulása is, a **depalatalizáció**:

- **gy > d**: A vagy kötőszó *n* hang előtti depalatalizációja: *nëm tuttuk mink āzssë, hogy lësszë vālāmi vād nëm lëssz*.
- **ny > n**: „A palatalizáció mellett a tövég fejlődése nominativusi *n*-t eredményez” (GRÉCZI-ZSOLDOS 2007,79): *mënyāsszon, vōlēgin, kislyān*.
- **ly > l**: Előfordul a *ly* hang helyén jelentkező hosszú *l* hang ejtése, főként kérdő névmásban: *mellik*.

c) A hangok egymásra hatásai

A különböző mássalhangzótörvények átismétlésével a diákok figyelmét a nyelvjárásban megjelenő hangok egymásra hatására irányíthatjuk. A vizsgált község (Varsány) nyelvjárásában több példa is mutatkozik, azonban nyomatékosítani kell, hogy ezek ejtéskor jellegzetesek.

- **Hasonulás:** A *meg* igekötő *g*-jének hasonulása már korábban is ritka volt a nyelvjárás használóinak körében. Ma is kevésbé jellemző, közelít a köznyelvihez hasonló ejtéshez: *mējjelənt*; *mēktānātām*; *mēkhālok*; *mēksül*; *mējlát*; *mēgnéz*. Hasonulás figyelhető meg a *vagy* és a *hagy* ige (*kik váttok*; *nēm hāttām mágámot*), illetve az *egy* számnév (olykor határozatlan névelő) *gy*-jében: *āz ēt tēsvérēm*.
- **Összeolvadás:** A jelenséget a *gy* + *sz* hangkapcsolatban figyeltem meg: *nāgyon nāc có volt*; *ēccēr*; valamint az éjszaka szóban: *ēccākā*.
- **Hangbetoldás:** A köznyelvi *fain* szóban jelentkezett: *fāhin*.
- **Hangkivetés (elízió) és a mássalhangzó kiesése:** A hangkivetéssel keletkezett szavakkal sokszor nehezen azonosítható alakok keletkeznek: *āszonygyā*; *fētem*; *dé*, *nékū*, *múvā*; *tesvér*. Az *-ol/ -öl* hangkapcsolatban az *l* pótlónyúlásos kiesése szó belsejében ma is gyakori: *vót*, *zōd*, *nyóc*.

C) A morfológia vizsgálatának lehetősége

A hangtani sajátosságokhoz hasonlóan, jellemzőek bizonyos alaktani jelenségek is a nyelvjárásban, melyek az alaktan minden részét érintik. Éppen ezért az elemzés során csoportokba kell sorolnunk a vizsgált sajátosságokat. Ehhez szükséges végigtekinteni a szótöveken, a képzőkön, jeleken, ragokon (kiemelten az igeragozáson), és hasonlóképpen a hangtani vizsgálódásokhoz, itt célszerű középpontba állítani a hasonlóságokat és a különbözőségeket. A szavak morféimákra osztásának szabályain túl a képzők, jelek, ragok kérdéskörét is fel kell elevenítenünk a diáksággal, majd az egyes hangtani sajátosságok figyelembevételével – hiszen az alaktani jelenségek a hangtanból táplálkoznak – kell áttekintenünk a község nyelvjárásának morfológiai jellegzetességeit.

a) A szótövek

A szótövek vizsgálata a nyelvjárás esetében egy fő szempontot követ: hogyan változik meg a köznyelvben használt fő valamilyen toldalék hatására. A vizsgálat során felidézhetjük a tanulóknak a szóelemekre bontás szabályait: milyen szerepe van a szótőnek, milyen a toldaléknak? A középpalóc esetében ezeket különböző sajátosságok határozzák meg.

- Az *é* – *e* változóhangot mutató tövek esetében gyakoribb az *e*-s megfelelés (vö. KISS 2001, 283). A legjellemzőbb a következő szavakban: *szeke*r, *tehe*n, *vere*b, illetve a *leve*l és az *eger* szóban. Igékben is jelentkezik: *mesel*, *kiherel*.
- Az *-á* és *-e* végű névszókban bizonyos toldalékok előtt (*-ért*, *-ig*, *-é*) a magánhangzó nem nyúlik meg: *elmēnt āz ērdőbe fājé*, *hāzājig szālāttām*, *ā bód ā Mārikājé*; *ā legőregēbb hāz ā fālubā ā Bājzājéké*. Megfigyelhető azonban, hogy bizonyos szavakban már háttérbe szorul a jelenség: *fājig*, *mājig*.
- A *-k* többesjeles vagy birtokos személyjeles tövek és a *-t* tárgyrag között a kötőhangzó zártabb. Ez ma is az egyik legjellegzetesebb sajátosság, általánosan megvalósuló nyelvjárási jelenség: *bēnnünköt*; *dolgukot*; *fijātālsāgunkot*; *gyerēkkorunkot*; *hūsokot*; *kēndőköt*; *lābākot*; *lyānyodot*; *lyānyunkot*. *māgāmot*; *māgunkot*; *māmādot*; *műsorokot*; *onokāmot*; *őköt*; *örömkālācsbotokot*; *rokonyokot*; *szābāccsāgomot*; *szivünköt*; *tāncokot*.

A névszótövek után az igetövekre vonatkozó jelenségeket is fontos szerepet kapnak (vö. IMRE 1971, 306).

- A *v-* s tövű igékben *j* vagy *l* végződés jelenik meg: *hīj*, *rīj*, *nyől*.
- A tövéghangzók: elsősorban az egyalakú igetövekben mutatkoznak eltérések: a *-t* végű igék múlt idejének egyes alakjai a mássalhangzós töből képződnek: *ütte*, *sütte*, *nyitta*.
- Az ikes igék *-ik* toldalékának hiánya: Bizonyos, a köznyelvben ikesnek számító igék a falu nyelvjárásában iktelenek: *ālkud*.

Mint említettem, ezen sajátságokban egyben hangtani jelenségek is mutatkoznak, így ennek kapcsán egy-egy példa több helyre kerül a gyűjtés során.

b) A jelek

Az előző alfejezetben azt figyeltük meg, milyen morfémák hatására módosul, vagy alakul át a szótő, hogyan változtatja meg a toldalék azt. Ezzel a diákok számára is

világossá válik, milyen szerepe van a jelnek a szóalakban. Az alábbiakban viszont középpontba kerül magának a toldaléknak a módosulása. A legtöbb alaktani sajátosság a birtokos személyjeleket érinti, de szólni kell egyéb jelenségekről is, melyek az alaktani rendszeren belül valamiben eltérnek a köznyelvi megfelelőjüktől. Elsőként nézzük a birtokos személyjelek sajátosságait:

- Egyes szám harmadik személyben a birtokos személyjel *-(j)a*, *-(j)e*, *-(j)i*: Ma már a *-(j)i* alapalakjában nem jellemző, háttérbe szorult: *ányukājā*; *kāpujā*; *fijā*; *lāgzijā*; *hāzā*; *ebéggye*; *fedője*.
- Egyes szám harmadik személyben a birtokos személyjel a köznyelvi *-é/-je* változatok helyett toldalék előtt gyakran *-i/-ji*: *zsébibe*, *kézibe*, *szemibē*, *fējibē*, *testyibe*.
- Többes szám első személyben a birtokos személyjel *-unk*, *-ünk* helyett *-onk/ -önk*. Adataimból úgy tűnik, a köznyelvi formák erősen terjednek, s a nyelvjárási lassan háttérbe szorul: *hāzonk*, *ājāndékonk*, *jó ā kedvönk*.
- Többes szám harmadik személyben a birtokos személyjel *-(j)ok/ -(j)ök/ -(j)ik*. Általánosabbnak tűnik, mint az előző jelenség: *hāzok*; *ājāndékok*; *szárnyok*; *kedvök*; *këndőjök*; *fészűjik*.

Láthatjuk, hogy ezek a sajátosságok ma már ritkábban jellemzők, sokkal inkább a birtokos személyjelek köznyelvi változataihoz hasonlatosak. Mindössze néhány szóban őrződött meg a nyelvjárási ejtés. Mégis ösztönözni kell a diákokat ezek vizsgálatára, hiszen több adatközlővel is készítenek hangfelvételt, nyelvjárási kérdőívet. Lehetséges, hogy még megmutatkozik bizonyos szavakban, hasonlóképpen, mint az én gyűjtésem idején.

Szintén fontos jelenség a felszólító mód jelezése: az igék *-ít* képzőjének a *-t*-je és a módjel *-jj*-ben realizálódik. Igen jellemző sajátosság, a legtöbb esetben igekötős igékben jelentkezik használata: *tānījā meg*; *fordijjā fel*; *kērījē elő*; *nem vót, āki segijjēn rājām*; *fészíjjē ki*. Azonban figyelemreméltó, hogy kijelentő módban: *mehtāníccsā*, *fészícscsē*.

A felsőfok *leg*-jében a *let* alak többféleképpen megnyilvánuló jelenséggé alakult. Ahány adatközlő, annyi variáns mutatkozik. Jellemző a köznyelvi ejtés (*legalább*), de megjelent a nyelvjárási *letālābb*, valamint két újabb forma is: *lāgālābb* és *lātālābb*. Hasonlóképpen a *meg* igekötőhöz, többnyire a *leg* *g*-je sem hasonul: *lektöbb*, *legnāgyobb*, *legēcčērűbb*. Miután a jeleket minden szempontból megvizsgáltuk, fontos nyomatékosítani, az egyes morféma-k között mi a hasonlóság és mi a különbség. Ha ezek a diákok számára világosak, akkor tartom célszerűnek a ragot, mint záró morfémat nyelvjárási szempontból vizsgálni.

c) A ragok

A ragok vizsgálata hasonlóképpen történik, mint a jeleké. Figyelemmel kell kísérni, milyen ragozásban történnek a változások, és hogyan hatnak a szótőre. Ez a növendékek figyelmét arra a szerepre irányítja, mely szerint a rag mondatba illeszti az adott szót. Jelentős a nyelvjárás tekintetében is. A XX. század közepén kijelentő módon a határozott igeragozás többes szám első személyében a *-juk* rag *-j* nélkül jelent meg. Ma már nem jellemző ez a sajátosság, így megfelelő körültekintéssel kell szemlélni és szemléltetni ezen jellegzetességeket. A rag *-juk* formában jelentkezik minden esetben, sőt ejtésben is erőteljesen nyilvánul meg: *tuggyuk*, *monygyuk* (de: *fēldíszíccsük*). Gyakori a suksükölés ebben a ragozásban (*tāníccsā*). Hatvan évvel ezelőtt az általános ragozás többes szám első személyében az igei személyrag *-unk/ -ünk* helyett *-onk/ önk* volt. Ma egyre inkább háttérbe szorul ennek a használata: *tānolonk*.

A legtöbb jelenség még ma is jellemző, de itt is megfigyelhetünk olyan sajátosságokat, melyek már kevésbé használatosak, helyettük inkább a köznyelvi megfelelők tűnnek fel. Külön kell választani a köznyelvitől kevésbé eltérő és a köznyelvitől markánsan eltérő határozóragokat.

A köznyelvitől kevésbé eltérő határozóragok:

- A *-ból/ -ből, -tól/ -től, -ról/ -ről, -nál/ -nél, -hoz/ -höz/ -höz* ragok változásai: A nyelvjárásban ezek a ragok utolsó hangjaikat „elvesztik”, magánhangzóra végződnek: *-bó/ -bö, -tó/ -tő, -ró/ rő, -ná/-né, -ho/ -hē/ -hö*. A következőképpen: *ābbó; dolgozóbó; fālubó; sārbó; āzótātó; Bērcjiéktó; egymāstó; kāpolnātó; nāgyobbāktó; nyākāró; térgyirő; fődrő; Mārikájékná; Péterékné; pāpho; fējihē; ēbéthő; munkāho; férhő; vārrāsho; sütэшő; Sipekrő*.
- A *-val/ -vel* rag *v*-je nem hasonul. Ezek a ragok korábban sem hasonultak, ma sem jellemző a köznyelvvel megegyező ejtés: *trāktorvāl, hāzvāl, mágāmvāl, levēlvel; késvel, kokedvezményvel; pālicsijākvāl, virāgvāl, ellātāsvāl*.
- A MNyA. adatainak gyűjtői azt állapították meg, hogy a *-szor/ -szēr/ -ször* rag nem illeszkedik. Ma már nem jellemző, hogy elmaradna az illeszkedés. A korábbival ellentétben ezek a ragok a köznyelvekhez igen hasonlóan, vagyis háromféle alakban járulnak a tövekhez: *ēccēr; kéccēr; öccör*.

A köznyelvitől markánsan eltérő határozóragok:

- A *-tól, -től* rag helyett *-nól/ -nől, -nul/-nül* volt jellemző hatvan éve. Ma nem jellemző ez a sajátosság. A korábbi *Károlynól* vagy *Törökéknől* nem fordul elő a nyelvjárást használók körében. Az előző pontban említett formákat alkalmazzák.
- A *-hoz/ -hez/ -höz* helyett *-nyi, -ni, -ná/ -né*: A *-nā* és *-né* alak ma is használatos. Például a következő kérdésre adott válaszban: *Hová mész?* Válasz: *Péterékné*, vagy *Márikájéknā*. A *-nyi* és *-ni* forma ma már nem él. Ehhez hasonló volt az a sajátosság, amely szerint a *-nál/ -nél* helyett szerepel *-nyi* és *-ni*, de már ez sem jellemző.

d) A képzők

A képzők elemzése is hasonló az előzőekhez. Meg kell vizsgálni, hogyan módosítja az adott szó szófaját, és mennyiben tér el maga a morféma a köznyelvitől. A diákok a szóképzés lehetőségeire, a képzők grammatikai szerepére emlékezhetnek vissza. A középpalóc esetében az igében az *-ul/ -ül* képző *-ol/ -öl* lesz. A nyíltabb ejtés már némely, fentebb említett sajátosságokat is jellemzett, úgy tűnik, a képzőkben is fontos szerepet játszik megléte: *bāmoltām; befordol; elcsúnyolt; fésöl; kirāndol; kīsöl; öröl; tānol; tārsol*.

A főnévi igenév képzője *-nyi*, a *-nya* képző ma már teljes mértékben háttérbe szorult, korábban is inkább csak néhány szóban jelent meg a veláris hangrendű változat (*innyā*). Fontos viszont kiemelni a *-nyi* képzőt, mely ma is a középpalóc egyik leggyakrabban használt alaktani sajátossága: *ājālānyi, ānni, cipēlnyi, dolgozni, dőtēnyi, énekēlnyi, fēlkēlnyi, fēllēpnyi, fēltēnni, foglākosztātyni, fosztānyi, füzētyni, hālgātyni, hāsznālnyi, házāmēnni, hēlyrēhoznyi, hētēzni, hívogātyni, innyi, jānyi, jelēnni, kāpnai, kēlnyi, kērētyni, kirāndolnyi, kīsölnyi, kīsülnyi, lēnni, mēkcsókolnyi, mēnni, mēsžēlnyi, mondānyi, nyārālnyi, nyōnyi, örōlnyi sēgtēnyi, szēlētēlnyi, szēnni, tākārītānyi, tānolnyi, vigyāžnyi, vinnyi*.

D) A lexikológiai jellegzetességek

A község nyelvjárási szókincsének vizsgálatát Cs. NAGY LAJOS szempontjai szerint tartom célszerűnek megvalósítani a diákokkal. A kutató Medvesalján végzett gyűjtésének lexikológiai elemzésével foglalkozik. Ahhoz, hogy a megfigyelt szavakat, szószerveket megfelelőképpen rendszerbe lehessen foglalni, szükséges bizonyos fogalomkörök

kialakítása. Munkájában CS. NAGY LAJOS tizenhat fogalomkört különböztet meg, a felosztásban ő maga is IMRE SAMU, KISS JENŐ és BOKOR JÓZSEF szempontjait követi (vö. BOKOR 1995; KISS 1990; IMRE 1987). Ezeken belül pedig megnevezési rendszerek szerint tagolja a vizsgált lexémákat (vö. CS. NAGY 2003, 38). Egy lexikális kérdéseket körüljáró kutatásban rendkívül fontos bizonyos fogalmi kategóriák elkülönítése, mert ennek segítségével valamennyi szó, esetleg szintagma egy komplex, összefüggő rendszerben lesz elhelyezhető.

Azonban a tanulók képességét figyelembe véve célszerűnek tartom egyes fogalmi körök egybevonását, hiszen bizonyos csoportokban mutatkozhatnak összefüggések, átfedések. Tizennégy fontos – úgy gondolom könnyen gazdagítható – fogalmi kör felosztása tűnik a legjobb megoldásnak. Ezek a következők:

- I. Gabonafélék és egyéb termesztett növények
- II. Gyümölcsök, fák
- III. A földművelés eszközei, szerszámok, aratás, cséplés
- IV. A ház és környéke: konyhaeszközök, háziállatok
- V. Házimunkák: sütés-főzés, disznóölés
- VI. Ruházkodás
- VII. Emberi test, emberi tulajdonságok, állapotok, egészségügy
- VIII. Kendermunka
- IX. Népi szokások, vallási és társadalmi élet
- X. Időjárás és természet
- XI. Család és rokonság
- XII. Vadon élő állatok, rovarok
- XIII. A hét napjai
- XIV. Számnevek

CS. NAGY LAJOS munkájához hasonlóan egy szakköri gyűjtés esetében is fontos az egyes fogalmi körökön belüli tagoltsági kategóriák megkülönböztetése. Ezek a kategóriák ún. megnevezési rendszert alkotnak, mely segítségével a struktúrán belül részstruktúra, részrendszer hozható létre. Itt megvizsgálható, hogy a sztenderd szóhasználathoz képest a nyelvjárási szóalakban milyen változás megy végbe. Ezek a részrendszerek két fő csoportba sorolhatók (vö. IMRE 1987, 6):

Tagolatlan megnevezési rendszer: ide sorolhatók azok a lexémák, melyek a sztenderd alakhoz hasonlóak, egyedül fonémarealizációs eltérések jelentkeznek. Pl. *kapa* (a

nyelvjárásban *kápá*). Talán diákjaimnak a legkönnyebb ezen példák összegyűjtése, ugyanis mindössze a realizáció általi kisebb változásra kell koncentrálniuk.

Tagolt megnevezési rendszer: két nagy csoportjával szükséges foglalkoznunk:

- Alakilag tagolt megnevezési rendszer: a vizsgált szóhoz képest a nyelvjárási szóban fonematikus eltérés mutatkozik, mely általában vagy fonémahiánnyal, vagy fonématöbblettel jár. Pl. a *nyolc* számnév a palócban *nyóc*. Ezekben az esetekben a lentebb látható korábbi gyűjtésem adataival növendékeim mintegy kiindulópontot kapnak, az ott jellemző példákra rákérdezve világossá válik, az adott szó ma használatos vagy nem.
- Lexikailag tagolt megnevezési rendszer: a vizsgált lexémához két vagy több szó tartozik, gyakran jellemző a poliszémia is. Pl. a *tánc* szó egyszerre két fogalmat jelöl: magát a táncot és a bált is. Ebben az esetben az egyéni kreativitás is fontos szerepet kap, a tanulók absztrakciós készsége, logikai és esztétikai értéke egyaránt fejleszthető.

Most pedig lássuk, milyen kiindulópontot adnék a szakkörösöknek. A következő példákat vizsgálva tekintenénk meg az adott község nyelvjárásának szótani jelenségeit:

I. Gabonafélék és egyéb termesztett növények:

1. Tagolatlan megnevezési rendszer:

búzá, árpa, rozs, zab, kukoricá, lóheré, répá, rétek, sóská, zeller, petrészelyem, báb.

2. Tagolt megnevezési rendszer:

A) Alakilag tagolt megnevezési rendszer:

paradicsom: *párádicská; burgonya:* *krumpli, kumpri; kumpér; uborka:* *uborka, huborka; csalán:* *csáná.*

B) Lexikailag tagolt megnevezési rendszer:

sütőtök: *sütnyi váló tök.*

II. Gyümölcsök, fák:

1. Tagolatlan megnevezési rendszer:

szilvá, epér, körté, szedér, málná, almá, naráncs, citrom.

2. Tagolt megnevezési rendszer:

A) Alakilag tagolt megnevezési rendszer:

ribizli: ribizlyi; **szőlő:** szöllő; **barack:** bárász; **dió:** gyió; **dinnye:** gyinnye; **meggy:** mēgy; **cseresznye:** cserēsnyē.

B) Lexikailag tagolt megnevezési rendszer:

egres: piszkē; **birsalma:** bisókā.

III. A földművelés eszközei, szerszámok, aratás, csépelés:

1. Tagolatlan megnevezési rendszer:

kászá, gerēblyē, **kápá,** āsó, **ēkē,** **kázál,** gyēplő, **kántār,** hēngēr, **cséplő.**

2. Tagolt megnevezési rendszer:

A) Alakilag tagolt megnevezési rendszer:

sarló: sálló; **kéve:** kīve; **taliga:** tályigá; **ekevas:** ekēvásá; **szekér:** szeker; **kormány:** kórmāny; **szán:** szánkā.

B) Lexikálisan tagolt megnevezési rendszer:

csitló ('a kocsi lezáró része'); **márok** ('a leszedett termés').

IV. A ház és környéke: konyhaeszközök, háziállatok:

1. Tagolatlan megnevezési rendszer:

asztál, **lócá,** **kályhá,** **āgy,** **szék,** **fāl,** **kép,** **ajtó,** **áblák,** **tető,** **függöny,** **lāmpá,** **mālác,** **tyúk,** **kákás,** **kécskē,** **kutyá,** **mácská,** **cicá,** **pulyká,** **libá,** **kácsá.**

2. Tagolt megnevezési rendszer:

A) Alakilag tagolt megnevezési rendszer:

szentkép: szentkīp; **létra:** rétlyā; **kamra:** komrá; **tányér:** tānyír; **tehen:** tehen; **borjú:** bornyú; **disznó:** disznó, disznyó; **csibe:** cibe; **bárány:** bārān; **nyúl:** nyú; **jérce:** érce, **takarmány:** tákārmān.

B) Lexikálisan tagolt megnevezési rendszer:

tűzhely: másiná; **kerítés:** gāt; **ágy:** sezlony; **polc:** stelāzsi, telāzsi; **párna:** fējēl; **kilincs:** kállāntyú; **terítő:** ābrosz.

V. Házimunkák: sütés-főzés, disznóölés:

1. Tagolatlan megnevezési rendszer:

kálács, gubá, levés, hús, kenyér, cipó, buktá.

2. Tagolt megnevezési rendszer:

A) Alakilag tagolt megnevezési rendszer:

nokedli: nokebli, **háluská;** **lepény:** lépín; **bejgli:** bájgli, **kifli:** kiflyi, **kolbász:** kóbász.

B) Lexikálisan tagolt megnevezési rendszer:

tésztá: siflyi ('kiskocka'), **csík** ('cércnametelt'), **núdli**, **ágyálbögyörő** ('édes tészta'), **fánk:** pámpuská; **molnárkálács:** málomkálács.

VI. Ruházkodás:

1. Tagolatlan megnevezési rendszer:

álsó szoknyá, kábát, nádrág, cipő, gátyá, pápucs, kendő.

2. Tagolt megnevezési rendszer:

A) Alakilag tagolt megnevezési rendszer:

főkötő: fékötő; **pendely:** pendel, pender; **ingváll:** ingvā.

B) Lexikálisan tagolt megnevezési rendszer:

télikabát: vátá ; **vékony kabát:** delín, frotír; **kötény:** szakácská; **mellény:** lājbi; **fejdísz:** menyécské, **tornacipő:** dorcó.

VII. Emberi test, emberi tulajdonságok, állapot, egészségügy:

1. Tagolatlan megnevezési rendszer:

torokgyík, tompor, fej, láb, kéz, száj, szív, épē.

2. Tagolt megnevezési rendszer:

A) Alakilag tagolt megnevezési rendszer:

szélütés: széjütés; **tüdő:** tidő; **tüdőbaj:** tidőbāj; **mell:** melly.

B) Lexikálisan tagolt megnevezési rendszer:

hályog: fárkás sētettyē, **csipá;** **hasi görcs:** kólyiká; **testi fogyatékos:** hitvān; **comb:** bonc; **has:** lāgyék.

VIII. Kendermunka:

1. Tagolatlan megnevezési rendszer:

kéve, szövés, fonās, fonal, fonó, fosztó, kóc.

2. Tagolt megnevezési rendszer:

A) Alakilag tagolt megnevezési rendszer:

vetélő: *vetéllő.*

B) Lexikálisan tagolt megnevezési rendszer:

szövőszék: *szātvā, szālkender:* *fējē, tiloló:* *tiló* (jellemző igeként való használatai is: *tilol*);
áztatás: *lesārālās; kender-finomító:* *törő.*

IX. Népi szokások, vallási és társadalmi élet

1. Tagolatlan megnevezési rendszer:

mise, bāl, zēnekār, tānc, Jóisten, kis Jézus, Szűzānyā, kērēst, szent, fonóest.

2. Tagolt megnevezési rendszer:

A) Alakilag tagolt megnevezési rendszer:

cigányzenekar: *cigānzēnekār; litánia:* *lētānyīā, litānyijā; gyón:* *gyovon*

B) Lexikálisan tagolt megnevezési rendszer:

bāl: *tānc, bāl.*

X. Időjárás és természet

1. Tagolatlan megnevezési rendszer:

fāgy, hidēg, nāp, ég; kidērül, csēpēg, zēng.

2. Tagolt megnevezési rendszer:

A) Alakilag tagolt megnevezési rendszer:

ború: *buró; hūvös:* *hívēs; sötét:* *sitét; felhő:* *fējhő, szitál:* *szitā; villámlík:* *villāmlyik.*

B) Lexikálisan tagolt megnevezési rendszer:

tejút: *hādāk úttyā*

XI. Család és rokonság:

1. Tagolatlan megnevezési rendszer:

anya, apa, mama, papa, öcsém, fiam.

2. Tagolt megnevezési rendszer:

A) Alakilag tagolt megnevezési rendszer:

lányom: *lyányom*; **bácsi:** *bácsi*; **unoka:** *onoká*; **testvér:** *tesvér*; **menyasszony:** *mënyasszon*; **vőlegény:** *vőlēginy*; **mostoha:** *mustohá*.

B) Lexikálisan tagolt megnevezési rendszer:

sógornő: *āngyi*; **nagybáty:** *bácsi, bratyó*; **dédszülő:** *dédike*; **anyós:** *szüle*; **nővér:** *nënë*.

XII. Vadon élő állatok, rovarok:

1. Tagolatlan megnevezési rendszer:

váddisznó, farkás, őz, szárvás, madár, fecske.

2. Tagolt megnevezési rendszer:

A) Alakilag tagolt megnevezési rendszer:

vakond: *vākondok, vākondák*; **patkány:** *potkāny*; **egér:** *eger*; **tehén:** *tehen*, **varjú:** *várnyú*; **dongó:** *dungó*; **bogár:** *bugār*.

B) Lexikálisan tagolt megnevezési rendszer:

sün: *tüviskës disznó, tüviskës kutyá*; **görény:** *girind*.

XIII. A hét napjai:

1. Tagolatlan megnevezési rendszer:

szërdá, szombát, vásárnap.

2. Tagolt megnevezési rendszer:

A) Alakilag tagolt megnevezési rendszer:

hétfő: *hetfő, hetfű*; **kedd:** *ked*; **csütörtök:** *csitërtëk*; **péntek:** *píntek*.

B) Lexikálisan tagolt megnevezési rendszer: nincs adat.

XIV. Számnevek:

1. Tagolatlan megnevezési rendszer:

kettő, három, négy, harminc, száz.

2. Tagolt megnevezési rendszer:

A) Alakilag tagolt megnevezési rendszer:

nyolc: *nyóc; hét:* *hét, het; fél:* *fő.*

B) Lexikálisan tagolt megnevezési rendszer: nincs adat.

A példákon végighaladva világossá válik majd a tanulók számára, hogy ezek a csoportok egy komplex rendszert, egy lexikológiai állományt alkotnak. Különösen célszerűnek tartom ezt a fajta vizsgálatot, hiszen a legtöbb szakkör a munkája végén bemutatót tart elvégzett feladataiból. Éppen ezért egy megszerkesztett, példákkal teli struktúra szemléltetése mindenképp látványos és az aktív munkáról árulkodik. És még mindezt tovább fokozza, hogy a „csapat” még a mondattani jelenségeket is áttekinti. A mondattan vizsgálata pedig a nyelvi szinteken való absztrakció készségét fejleszti a diákokban, ugyanis megfigyelésük középpontjába kerül a sztenderd és a nyelvjárás mondattani szerkesztése. Lehetséges, hogy a nyelvjárás egyes mondatai segítik a mondatrészi szerepek megkülönböztetését, az egyszerű és összetett mondatokról tanultak elmélyítését.

E) Mondattani jelenségek

A mondattani jelenségek elemzésében FÜLÖP LAJOS dolgozatára támaszkodunk, aki munkájában mondatrészek szerinti elemzést végzett a mátraalji palóc nyelvjárásban. A magyar nyelvjárások – köztük a palóc is – főként a hangtan és az alaktan szintjén mutatnak lényeges eltéréseket a sztenderdtől. (vö. FÜLÖP 1988, 327). Éppen ezért nem könnyű feladat a mondattan szempontján belüli jelenségeket kiemelni, így szükségszerű – ahogyan FÜLÖP LAJOS is tette – mondatrészek szerint vizsgálni a gyűjtött szövegeket.

a) Az alany

Varsány község nyelvjárásában a mondatok vizsgálatakor a határozatlan alany a legjelentősebb. A határozatlanságot határozatlan névmással fejezik ki (ennek jelentőségére szükséges a tanulók figyelmét is irányítanunk):

Váláki elmēhetne á bódbá.

Válámi ugát odáki.

Jellemző az állítmány többes szám harmadik személyű alakjával való jelzés is:

Nézzed má', mēnnek.

Mára kezd háttérbe szorulni az -ódik, -ődik képzős állítmány, mely szintén határozatlanságot fejez ki. Korlátozottan, de még előfordul:

Ugyán mēgevőgyik-ē áz ebéd?

Az általános alany kifejezésére az *embēr* szó használata szolgál:

Hijjābá monygyá neki áz embēr.

Akármít csināhat áz ěmbēr.

b) Az állítmány

Állítmányi szerepben megtalálható a *muszāj* és a főnévi igenév kapcsolata, a *kell* segédige főigei szerepben, valamint a *szokik* segédige és főnévi igenév kapcsolata:

Muszaj ennyi, mēr fājnyi fog á gyomrod.

Mā csāk te kellettē vónā odá!

A fājās á lābāmbó el szokott múlnyi.

A további állítmánnyal kapcsolatos jellemzőkben ma már kevésbé vagy egyáltalán nem tapasztalhatók nyelvjárási jelenségek, így azt megfelelő körültekintéssel kell diákjaimmal elemeztetnem.

c) A tárgy

A tárgy vizsgálatában kevés köznyelvitől eltérő példa hozható. Azonban ma is jellemző az *engemet, tikteket, őtet, esztet, ásztāt* típusú tárgy jelentkezése. A tárgy ismétlése segít elvonatkoztatni a tőmondatot a predikatív szószerkezettől, a tanulók kategorizációs készségének fejlesztésére is lehetőséget ad.

d) A határozók

A határozók esetében több sajátság mutatkozik, felosztását FÜLÖP LAJOS szempontjai szerint kísérelhetjük figyelemmel:

a) Helyhatározó: a -nál rag a hová kérdésre felel.

Jóskā elmēnt tenālātók.

b) Időhatározó: Időtartam megjelenítésére jellemző a -ból, -ből rag használata:

Mēkcsināhāttād vónā, mer nem tárt sokbó.

- c) Állapothatározó: a *-ba*, *-be* ragok és az *-ul*, *-ül* fosztóképzős melléknévek valamilyen állapotot fejeznek ki:

Egész betéksígibē vele vótunk.

Mosatlánó mēgētted?

- d) Módhatározó: *-nak*, *-nek* raggal való használata jellemző:

Kālācsnāk jobb āz ālmā, mind kompótnāk.

- e) Tekintethatározó: a *-nak*, *-nek* ragos és a főnévi igeneves töismétlés:

Szépnek szép.

Vānnyi vān.

- f) Okhatározó: Mára a *-ra*, *-re* ragos forma használata maradt meg. Korábban a *-ból*, *-ből*, *-tól*, *-től* is jelentős volt. Szintén jellemző ma is a *végett* szó használata.

Sēm̄mire se mēntünk mām̄mā.

Végētted tört össze ā kocsi.

- g) Célhatározó: A főnévi igenév célhatározói alkalmazása jelentkezik:

Hol vān ā sütynyi vāló tők?

Kēne ollyān főznyi vāló kóbāsz.

- h) Hasonlító határozó: a *-tól*, *-től* rag fejez ki hasonlítást:

Jajj, fījām, mā nāgyobb vāgy āpāttó.

Jelen esetben nagy szükségünk lesz a korábbi morfológiai tapasztalatainkra, melyek sokat segítenek a határozós szerkezetek megfigyelésében.

e) A jelzők

Kiemelkedő a birtokos névmás használata birtokos jelzős szerkezetben: *enyim hāzām*, *ēttē kocsid*, valamint a *te* névmás többes számú használata: *ā te kocsitok*, *ēttē kocsitok*). A számbeli egyeztetéssel kapcsolatos jelenségek ma már alig jellemzőek, és ez nemcsak a jelzők esetében van így. Az egyeztetés hiánya mint nyelvjárási jelenség nem jellemző.

f) Az összetett mondatok

Az összetett mondatok esetében legtöbbször a köznyelvvel azonos szerkezetek mutatkoznak. Jelentősek viszont a kötőszók, melyek módosulást mutatnak a köznyelvihez képest. Vizsgálatukkal fejleszthetjük a diákok absztrakciós készségét.

- a) A *hogy* kötőszó időhatározói mellékmondatban az *amint* és a *mikor* határozószót helyettesíti: *Hogy mēggyütt, mēg is vācsorāzott.*

- b) A *mëg* kötőszó a kapcsolatos mellérendelő mondatokban jelentkező sajátság: *Fāratt vótám, mëg éhes.*
- c) A *há* kötőszó: a *hānem* helyett használják, az ellenétes mellérendelésben jelentkezik: *Nem Pisti vágyok, há Józsi.*
- d) Az *ākār* kötőszó a választó mellérendelés kifejezőeszköze: *Mër ākār gyüssz, ākār nēm, én nem leszek ithon.*
- e) A *hāt* kötőszó a következtető mellérendelésekben mutatkozik: *Nem mēntem á bódbá, hāt nem is lett zsömle.*

A nyelv rendszerszerű szemlélete elősegítette, hogy valamennyi szinten – a teljesség igénye nélkül – vizsgálatot folytassunk, ami (ha egyszer megvalósul, és bízom benne, hogy így lesz) sokat hozzáadhat a hazai kutatásokhoz. Fontos leszögezнем, hogy dolgozatom ezen része egyben képet is adott egy Nógrád megyei község (Varsány) nyelvjárásáról, és egyben azt a didaktikai szempontot is magában foglalja, hogy ily módon igyekszem majd későbbi munkám során a nyelvjárás fogalmával megismertetni leendő diákjaimat. Az ezzel kapcsolatos megjegyzéseimet, véleményemet a dolgozat összegező részének végén bővebben kifejtem.

Mint láthattuk, minden nyelvi szinten vizsgálatok történnek. Miután bemutattam a diákoknak, ezt hogyan valósítottam meg egy korábbi kutatásomban, itt az idő, hogy együtt, az általuk gyűjtött anyagot is feldolgozzuk. A megbeszéltek szerint haladunk, figyelembe véve, hogy sok sajátság (főként a morfológia és a lexikológia esetében) a hangtani jelenségekből táplálkozik. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a változásvizsgálaton túl összehasonlítást is végzünk. Figyelembe kell vennünk, az általam mutatott példák jellemzők-e minden adatközlőnél. Ezek megfigyelésével, elemzésével készült el a nagyprojekt, mely munkák törzsanyagát képezi.

4. A nyelvjárási projekt bemutatása

Miután a nagyprojekt is elkészült, itt az idő, hogy munkánk zárásaként a „nagyközönség” is megtekintse, az eltelt tíz hét alatt mit dolgozott a szakköri csoport. A különböző számítógépes prezentációkon túl célszerűnek tartom a különböző hangfelvételek bemutatását, részletek szemléltetését a fonetikus átírásból, illetve a kiránduláson, a szakköri alkalmakon készült képek, videók bemutatását. Ez a fajta prezentáció a projektmunka számonkérését is jelenti, hiszen a diákok így bemutathatják, mit tanultak a szakkörön, milyen tapasztalatokkal gazdagodtak. Ezt követően elsőként a közönség előtt, majd a szakkör utolsó foglalkozásán személyesen is fontos az értékelés,

mely átfogja a teljes tevékenységet, egyben összefoglalja mindazt, ami hetek munkáját jelentette. Úgy gondolom, ez egy komoly, mondhatjuk nehéz, komplex munka, melynek megvalósítása mindenképp aktív tanulói tevékenységről árulkodik.

A projektmódszer alkalmazása itt – az iskolai tevékenységen kívül – úgy érzem, kiválóan működhet, ha az megfelelően strukturált, a tagok kellőképp motiváltak, és a részükről a visszajelzés is jó a tanár felé. Hiszen nem ér annyit az összegyűjtött anyag sem, ha mögötte nincs lelkes munka. Ahhoz pedig, hogy ennek a feladatnak a megvalósítása lelkes legyen, a tanár saját személyével kell, hogy többet adjon magából. Egy délutáni programon még inkább éreznie kell a gyermeknek, hogy barátként, segítőtársként is működik tanára, igyekszik őt ösztönözni egy olyan munkára, ami őket – a csoport tagjait – is összetartja, mindezek mellett pedig olyan kutatás részévé válhatnak, amivel a nyelv értékét, értékességét hangsúlyozzák.

V. Összegezés

Munkám kezdetén a nyelvjárások iskolán belüli tanítási lehetőségeit vizsgáltam meg, a rendelkezésre álló szakirodalom feltérképezésével bemutattam a dolgozat tudománytörténeti hátterét. A különböző munkák, elemzések olvasása, egyéni véleményem rendszerezése megvilágította, milyen szerepe van a nyelvjárásnak az anyanyelvi nevelésben. Az *Új magyar tájszótár* megismertetésének, valamint az irodalmi alkotások fontosságának hangsúlyozása mellett figyelembe kellett venni, hogy a tanórák keretei nem engedik a nyelvjárások mélyebb megismerését. Így munkám során igyekeztem az iskolán kívüli tevékenységet kiemelni, az ezzel kapcsolatos lehetőségeket megvizsgálni.

Dolgozatomban a projektmódszer szabadidős tevékenységben zajló tanítási lehetőségeivel foglalkoztam. Megterveztem egy ún. nyelvjáráskutató szakkört, ami egyben munkám egyik célkitűzésének is eleget tett: a palóc nyelvjárás archaikus vonásainak a bemutatását. Természetesen mindemellett fontos helyet kaptak a didaktikai szempontok is, melyek a tanulók motiválásában, számukra a téma élvezetesebbé tételében is kiemelkedőek. Gondoljuk csak a megfelelő munkamenet együttes megtervezésére. A diák máris érzi a bizalmat, amit tanárától kap, ha beavatjuk a szakkör háttérmunkáiba, mintegy részévé válnak a tematikus munkának. Ezek alapján kis- és nagyprojekt megkülönböztetésével kaptak helyet a tanulói munkában a prezentációk, majd a nyelv rendszerszerű vizsgálata, a nyelvjáráskutatás. Úgy gondolom, a szakkör lehetővé teszi,

hogy a nyelv valamennyi szintjén megfigyeléseket folytassunk (tanár és diák együttesen), hangtani, alaktani, szótani és mondattani sajátosságokat vizsgáljunk. A csoportmunka itt valóban komoly feladatvállalást jelent, hiszen mindenkinek aktívan részt kell vennie a megvalósításban.

A dolgozat egyes részei korábbi gyűjtésem adatait is tartalmazzák, mely egyben bemutatja azt, milyen szisztéma szerint ismertetném meg a diáksággal azt a nyelvjárást, amelyben kutatást végeznénk. Saját tapasztalataimból merítve biztosan állíthatom, ha a kutató lát egy másik gyűjtést, az sokat segíthet sajátja megtervezésében, felépítésében, kialakításában. És mindezekhez hozzákapcsolódnak a modern technika lehetőségei, ugyanis a számítógép, az IKT és a világháló sokat adhat a már eleve jól strukturált munkálatokhoz. Egy közös honlap létrehozása nemcsak a tanár-diák kommunikációt teszi lehetővé bármikor, de a feladatok megoldásában, később a projekt ellenőrzésében is segítségünkre lehetnek.

Zárásként kiemelem még egyszer azt, amit már többször hangsúlyoztam. A cél a nyelvjárás fogalmának megismertetése volt, mely a nyelvváltozatok oktatásában akár a diák szabadidejére is kiterjedhet, színesítheti ismereteit. A tanuló részévé válik a nyelvünket vizsgáló, nyelvünket elemző kutatásoknak, fejlődik esztétikai, logikai, kategorizációs és absztrakciós érzéke, tudatában lesz annak, hogy ezzel gazdagította a közös munkát, mindemellett minden egyes gyűjtött példával értéket mentett, példatárat hozott létre a jövő nemzedéke számára.

Felhasznált irodalom

- ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES – RAÁTZ JUDIT 2001. Magyar nyelv és kommunikáció. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 180–182.
- BENKŐ LORÁND (szerk.) 1960. *Anyanyelvi műveltségünk*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 196 – 98.
- BENKŐ LORÁND 1990. A magyartanárok „szakmán túli” feladatairól. In: FEKETE PÉTER – V. RAISZ RÓZSA (szerk.). *Az anyanyelv értékrendje és az iskola*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 11 – 16.
- BUVÁRI MÁRTA 1988. A zárt ě és a köznyelv. In: Kiss Jenő, Szűts István (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1988.
- CS. NAGY LAJOS 2003. *Lexikológiai vizsgálatok Medvesalján*. Komárom–Dunaszerdahely, Lilium Aurum Könyvkiadó.
- DEME LÁSZLÓ 1995. Az anyanyelvnek és művelésének szerepe az ifjúság nevelésében. In: SZENDE ALADÁR (szerk.): *Anyanyelvi nevelés – embernevelés*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 21 – 31.
- FÜLÖP LAJOS 1988. Mondattani sajátosságok a mátraalji palóc nyelvjárásban. In: Kiss Jenő, SZÜTS ISTVÁN (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 327–335.
- GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ 2007. *Nógrád vármegye nyelve a XVII. században*. Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár.
- GUTTMANN MIKLÓS 1996. A nyelvi környezet és az anyanyelvoktatás. In: V. RAISZ RÓZSA (szerk.): *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 108 – 13.
- GUTTMANN MIKLÓS 1999. Az iskola és a regionális nyelvviség. In: V. RAISZ RÓZSA – H. VARGA GYULA (szerk.) 1999. *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 421 – 27.
- GUTTMANN MIKLÓS 1988. A tájszókészlet aktivitása Lenda-vidékén. In: Kiss Jenő, Szűts István (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 393–401.
- H. TÓTH IMRE 1987. *Ipolymenti palóc tájszótár*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- HEGEDŰS ATTILA 2005. *A változó nyelvjárás*. Piliscsaba, A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai.

- HEGEDŰS LAJOS 1953. A hangfelvételes nyelvjáráskutatás jelentősége. In: Kálmán Béla (szerk.). *Magyar nyelvjárások II.* Budapest, Tankönyvkiadó. 3–17.
- HOFFMANN ISTVÁN, KIS TAMÁS, NYIRKOS ISTVÁN (szerk.) 2004. *Magyar nyelvjárások XLII.* Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 1999. Nyelvtörténet és számítógép. In V. Raisz Rózsa–H. Varga Gyula (szerk.): *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai.* 212: 358–370.
- IMRE SAMU 1971. *A felsőőri nyelvjárás.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- IMRE SAMU 1971. *Felsőőri tájszótár.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÁLMÁN BÉLA (szerk.) 1953. *Magyar nyelvjárások II.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- KÁLMÁN BÉLA 1982. A nyelvjárástudomány eredményeinek felhasználása az iskolában. In: *Magyar Nyelvőr* 2. 191 – 193.
- Kassai Iлона 2005. *Fonetika.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KISS JENŐ 2001. *Magyar dialektológia.* Budapest, Osiris Kiadó.
- KISS JENŐ 1996. A magyar nyelv változatainak kialakulása és mai állapota. In: V. RAISZ RÓZSA (szerk.): *Anyanyelv és iskola az ezredfordulón.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 88 – 93.
- KISS JENŐ 2002. A nyelvjárások és az anyanyelvi nevelés. In: *Magyar Nyelvőr* 3. 263 – 69.
- KISS JENŐ, SZÜTS ISTVÁN 1988. *A magyar nyelv rétegződése.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KISS JENŐ 2002. *Társadalom és nyelvhasználat.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KOVÁCS ISTVÁN 1953. A nemzedéki változások Somoskőújfalu nyelvjárásában. In: Kálmán Béla (szerk.): *Magyar nyelvjárások II.* Budapest, Tankönyvkiadó 146–152.
- MÉSZÁROS ANDRÁS 1999. Igényes *ë-ző kiejtési kisszótár.* Bicske, Gondos Bt.
- MINYA KÁROLY 2006. *A nyelvjárás és a nyelvi norma.* In: *Édes Anyanyelvünk* 1: 1.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1999. *A nyelvi rétegek napjaink iskolájában.* In: V. RAISZ RÓZSA – H. VARGA GYULA (szerk.): *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 401 – 11.
- SZABÓ JÓZSEF 1996. A nyelvjárások helye és szerepe az iskolai oktatásban. In: *Iskolakultúra* 1. 67 – 74.
- SZABÓ KÁROLY 1977. Tájnyelv és anyanyelvi nevelés. In: *Magyartanítás* 4. 163 – 66.
- ZILAHÍ LAJOS 1984 – 85. Népnyelv, nyelvjárás a tanórán. In: KÁLMÁN BÉLA – SEBESTYÉN ÁRPÁD (szerk.): *Magyar Nyelvjárások* 26 – 27. Budapest, Tankönyvkiadó. 69 – 82.

STRELI ZITA ÁGNES 2007. A nyelvjárások témakörének megjelenése nyelvtankönyveinkben. Budapest, 3. Félúton Konferencia. 274–85.

ZIMÁNYI ÁRPÁD 1995. Nyelvtörténeti elemek a leíró nyelvtan tanításában. In: SZENDE ALADÁR (szerk.): *Anyanyelvi nevelés – embernevelés. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 198: 278–283.

Mellékletek

1. sz. melléklet

KÉRDŐÍV A PALÓC NYELVJÁRÁSI SAJÁTOSSÁGOK FELKUTATÁSÁHOZ (készült Balogh Lajos és Pelle Béláné kérdőíve alapján)

Fejléc

A község neve:

Adatközlők

Betűjelzés	Név	Születési év	Vallás	Lakcím
A				
B				
C				

A gyűjtés időpontja: 20.... évhónap.

A gyűjtő neve:

Lakcíme:

Foglalkozása:

A főbb nyelvjárási sajátosságok feltárása (a ferde zárójelben szerepel a köznyelvi példa, ehhez képest vizsgáljuk, mit mutat a nyelvjárás):

I. Hangtani sajátosságok:

1. Az illabiális **ǎ** hang:

Hogy nevezik a gyerekek szüleit? /anya, apa/

Hogy nevezik a búzaőrlő üzemet? /malom/

Mi a kicsi ellentéte? /nagy/

A háznak van ajtaja és van...? /ablaka/

Megjegyzések:

2. Az á helyén hosszú illabiális ā hang:

A Biblia szerint ki volt az első ember? /Ádám/

Ki patkolja a lovat? /kovács/

Mit kell learatni? /búzát, árpát/

Milyen a kimerült ember? /fáradt, álmos/

Megjegyzések:

3. Az e és a zárt ĕ ejtése:

Mi a neve annak az épületnek, ahol miséznek? /templom/

Milyen színű a gyászruha? /fekete/

Ha jól kifaragjuk a ceruzát, milyen lesz? /hegyes/

Mi van a ló hátán? /nyereg/

Megjegyzések:

4. Kettőshangzó az é, ő, ó helyén:

Mit csinál a gyerek, ha nem ért valamit? /kérdez/

Mi a legfontosabb dolga az asszonynak vasárnap délelőtt? /főzés/

A vasárnapi ebéd lehet rossz és...? /jó/

Megjegyzések:

5. A köznyelvi i hang helyén ly, esetleg l ejtése:

Hogy hívják a költöző madarunkat? /gólya/

Megjegyzések:

6. Az l+i hangkapcsolat helyén ly vagy ji, esetleg l:

Mit mondanak az érkező vendégnek? Ne álljon, hanem...? /üljön le/

Az asztalnak van teteje és van...? /alja/

Hogy mondjuk a jókívánságot? Sokáig...? /éljen/

Megjegyzések:

7. A szótagzáró l kiesése:

Milyen állat szokott lenni a kutyában és a macskában? /bolha/

Ha a rádiót össze-vissza csavargatjuk, mi lesz vele? /elromlik/

Megjegyzések:

8. Köznyelvi é helyén í ejtése (í-zés):

Miből jön ki a füst? /kéményből/

Mi van a faluban a falu védőszentjének az ünnepén? /vendégség/

Ha az óra nem jár pontosan, akkor mit mondunk? /késik/

Mit rak a fecske a házra? /fészket/

Megjegyzések:

9. Az e, ë vagy ö váltakozása:

Milyen színű a téglá? /vörös/

Miben visszük a vizet? /vödör/

Mit csinál a háziasszony a seprűvel? /seper/

Mit csinál a csap, ha nem zárjuk el rendesen? /csöpög/

Megjegyzések:

10. Az l előtti ö-zés:

Hogy mondjuk: Ma én viszek ebédet a gyerekeknek, holnap meg te....? /viszel/

Megjegyzések:

11. A köznyelvi ü helyén i:

Hogy hívjuk azt, aki nem hall? /süket/

Melyik testrészünkkel hallunk? /fül/

Mi a belső ellentéte? /külső/

Megjegyzések:

12. A szóvégi ú, ű helyén ó, ő szerepel:

Hogy hívjuk a mókus lakóhelyét? /odú/

Milyen ízű a juhtúró? /keserű/

Megjegyzések:

13. A köznyelvi ó helyén u:

Van az erdőben fa és van...? /bokor/

Melyik pap nőülhet? /református/

Megjegyzések:

14. Az **ő** hang megrövidül:

Mi az, amit paradicsomból és paprikából készítünk, és tojást ütünk rá? /lecsó/

Megjegyzések:

15. Az **r** hang után **j** helyett **ny**:

Hogy hívják a tehén kicsinyét? /borjú/

Melyik madár károg? /varjú/

Megjegyzések:

16. **t+i, d+i, l+i** hangkapcsolatok helyén **tyi, gyi, lvi** szerepel:

Mit csinál az anya a kisbabával, ha éhes? /megeteti/

Mi jön az első után? /második/

Mit csinál a pap az újszülött gyerekkel? /kereszteli/

Megjegyzések:

II. Alaktani sajátosságok:

17. A **meg** igekötő **g-**jének hasonulása:

Mi lesz a kenyérrel a kemencében? /megsül/

Akinek jó szeme van, az mindent...? /meglát/

Megjegyzések:

18. A **-val, -vel** rag **v**-je nem hasonul:

Milyen géppel szántanak? /traktorral/

Mivel szelik a kenyeret? /késsel/

Megjegyzések:

19. A felsőfok **leg**-je **let**:

Az egyik gyerek nagy, a másik nagyobb, a harmadik a ...? /legnagyobb/

Megjegyzések:

20. A **-hoz, -hez, -höz** határozórag alakja **-ho, -he** (esetleg **-hë**), **-hő** alakú lesz:

Mihez kell a tű? /varráshoz/

Mihez kell a fakanál? /sütéshez/

Megjegyzések:

21. A **-kor** határozórag alakja **-kó**:

Mikor díszítik a karácsonyfát? /karácsonykor/

Mikor szoktak perzselni? /disznóvágáskor/

Megjegyzések:

22. Illeszkedik-e a **-szer** toldalék?

Hányszor arattak már?

Hányszor...?

Megjegyzések:

23. Az **-ul, -ül** igeképző **-ól, -öl** vagy **-úl, -űl**:

Az rosszul megrakott szekér beesik az árokba. A beesik helyett tessék mondani mást!
/befordul/

Megjegyzések:

24. A főnévi igenév képzője **-ni** helyett **-nyi** vagy **-nya**:

Mit szeretne a vak ember? /látni/

Ha szomjasak vagyunk, mit kell csinálni? /inni/

Megjegyzések:

25. A **-k** többesjel és a **-t** tárgyrag előtt van-e középzárt kötőhangzó (**ö, ő, o**):

Kiket szolgál ki a boltos? /vevőket/

Mit hozunk a kútból? /vizet/

Miket lönek légpuskával? /madarakat/

Megjegyzések:

26. A tárgyas ragozásban a **-juk, -jük** helyett **-uk, -ük** szerepel:

Mit csinálunk a hízó libával? /megtömjük/

Megjegyzések:

27. A mély hangrendű szavak tárgyas ragozása **-ja** helyett **-i**:

Én is látom a házat, te is látod, ő is...? /látja/

Megjegyzések:

28. Az -ít végű igék felszólító módja tárgyas ragozás E/3. személyben -íjje, -íjja:

Mit csináljon a tanár a gyerekekkel? /tanítsa meg/

Megjegyzések:

29. Az E/3. személyű birtokos személyrag -i vagy -e vagy -ë:

Mije van a fazéknak? /fedője/

A melegben az embernek sokat fáj a...? /feje/

Megjegyzések:

30. Az E/3. személyű birtokos személyrag toldalék előtt -i vagy esetleg -ë:

A zsebkendőt hová teszi az ember? /zsebébe/

Mijét nézi a szemorvos a betegnek? /szemét/

Megjegyzések:

31. A T/1. személyű birtokos személyrag -onk, -ónk, -önk, -őnk alakú:

Mit mond a vendégnek, ha bemutatja a lakását? Ez a mi.../házunk/

Megjegyzések:

32. A T/1. személyű igei személyrag -onk, ónk, -önk, -őnk:

Mit csinálunk a gyerekekkel, ha hazajön az iskolából? /tanulunk/

Megjegyzések:

33. A T/3. személyű birtokos személyrag két vagy háromalakú (-uk, -ük, -juk, -jük; vagy -ok, -jok, -ek, -jék, -ók, -jök, -ik, -jik).

Mijük nincs a szegény embereknek? /pénzük/

Az embereknek van fiuk és van...? /lányuk/

Megjegyzések:

34. A tehén, tehenet típusú névszókban a toldalék nélküli tőszó is e-s:

Mi a neve annak az állatnak, amit meg kell fejni? /tehén/

Mi a lovas kocsi neve? /szekér/

Melyik a leggyakoribb madár a fecskén kívül? /veréb/

Mi van a fán a gyümölcsön kívül? /levél/

Megjegyzések:

35. Az **-ig, -ért, -é** toldalék kapcsolódásakor az **-a, -e** végű szavakban egyes helyeken a szóvégi magánhangzó nem nyúlik meg:

Miért megy a favágó az erdőbe? /fáért/

Meddig utaznak a turisták, ha vége van a nyaralásnak? /hazáig/

Ki a legnagyobb ház a faluban? /...é/

Megjegyzések:

36. A köznyelvitől eltérő határozóragok a **-tól, -től** helyett **-tó, -tő**:

Ha Berciéknél voltam, akkor honnan jövök? /Berciéktől/

Ha a tanítónál? /tanítótól/

Megjegyzések:

37. A köznyelvitől eltérő határozóragokban a **-nál, -nél** helyett **-ná, -né** jellemző:

Ha Péterékhez mentem, akkor hol vagyok? /Péteréknél/

Ha a bátyámékhoz megyek, akkor hol vagyok? /bátyáméknál/

Megjegyzések:

38. A köznyelvitől eltérő határozóragok a **-hoz, -hez** helyett **-ho, -he, -hö** (esetleg **-hë**):

Kihez szokott menni gyónni? /paphoz/

Kihez szokott menni vásárolni? /...hoz/-hez/-höz)

Megjegyzések:

39. A **kicsinyítő képző** használata:

Mit tárolunk a pincében? Egy kis... /bort/

Mit sütünk a kemencében? Egy kis finom... /kenyeret/

Megjegyzések:

40. A **hanem** kötőszó rövidebb alakban jelenik meg: **ha**:

Nem bor ez, ... pálinka /hanem/

Megjegyzések:

III. Lexikális kérdések (a ferde zárójelben szerepel a lehetséges nyelvjárási példa)

41. Hogy hívják azt az állatot, ami a kertek végében rejtőzik és tüskés a háta? /tűviskés diszó, tűviskés kutya/
42. Mi a neve annak a légynek, ami a tehenet csípi? /böglyö/
43. Mi a neve annak a bogárnak, aminek a hátán pöttyök vannak? /katicá/
44. Hogy nevezi a kisgyerek a lovat? /cócó/
45. Hogy nevezik a kockára és a hosszúra vágott tésztát? /csík, siflyi/
46. Mi a kukoricaliszból készült lekváros tészta neve? /görhe/
47. Mi a neve a zsírban sült farsangi tésztának? /pämpskä/
48. Milyen sütemény sül még zsírban? /herőkë/
49. Hogy nevezik a nagypéntekre készített, zsír nélkül sült kalácsot? /kuhān/
50. Milyen mákos édességet fogyasztanak? /belygli, bājgli/
51. Karácsonykor milyen mákos süteményt készítenek? /gubā, frentő/
52. Hogy nevezik azt a tésztát, amit lisztből és krumpliból gyúrnak össze, apróra vágják, sodorják és kifőzik? Mit tesznek rá? /núdli, āngyālbögyörő/
53. Mi a neve annak az ételnek, amelyet szétfőtt krumpli és liszt hozzákeveréséből készítenek, és hagymás zsírral vagy káposztával eszik? /buktā/
54. Hogy készül a molnárkalács? (a hozzávalók és a készítés módja közben elhangzó szavak a jelentősek itt!) /pl. mālomkālācs, hālusā stb./
55. Hogy nevezik a tehén ellése után fejt tejből származó savós túrót? /pectej/
56. Hogy nevezik a tehén ellése után fejt tejet? /gyēngē tej/
57. Hogy mondják, mit csinál a tej, ha forralás után olyan kis bőr keletkezik a tetején? /megbőrösögyik/
58. Hogy nevezik a lakodalomban készített kását? /szārikāsā/

59. Mi az a zsíros lé, amiben disznóöléskor a hurkát kifőzik? /*ábārtlé*/
60. Mi a neve annak a szőlőhöz hasonló gyümölcsfélének, amely bokron terem? Az ágain tuskék vannak. /*piszkē*/
61. Régen a fonóban hogy nevezték azt az estét, ahol evés, ivás, tánc folyt. /*pengyom*/
62. Mi a neve annak, ha valaki hamvazó szerdán ételt gyűjt, kér? /*kéregítés*/
63. Mi a neve az új asszony vasárnapi fejdíszének? /*nāgyfēkētő*/
64. Mivel ijesztgetik a rossz gyereket? Mondják nekik, ha rossz leszel elvisz a...? /*mānó*, *zsākos embēr*, *konkó*/
65. Mi az, amibe a gabonakévéket a tarlón összerakják? /*csomó*, *kereszt*/
66. Mi az a növény, ami megcsípi az ember kezét, ha hozzányúl? /*csānā*/
67. Ismeri-e a következő kifejezéseket?
- a. had (település)
 - b. hajazat (szalmával fedett ház teteje)
 - c. derék (a ház közepe)
 - d. rejtek (a ház része)
 - e. ámbitus (tornác a hosszú házak előtt)
68. Hogy nevezték régen a földből vert kerítést? /*gārād*/
69. Mivel megyünk fel a padlásra? /*rétlyā*/
70. Mi a neve a domb púpos, kiemelkedő részének? /*hēgy*, *pusok* → inkább a fejen lévő púpra mondják/
71. Hogy nevezték a régi, vászonból készült gatyák peremét, amibe a kötőt fűzték? /*hājtókā*/
72. Milyen az az ember, aki sok bort ivott? /*borvirāgos*/

73. Hogy mondják, ha valakinek hályog van a szemén? Mi van rajta? /fàrkàssítettyë van/
74. Hogy nevezik a kocsi oldalán lévő kis fellépőt? /csàtlós/
75. Mi a szalmából font nyoszolya neve? /dikó/
76. Mi a neve a tornacipőnek? /dorcó/
77. Hogyan nevezték régen a juhok szálláshelyét? /juhodâr, juhâkó/
78. Mi a neve annak a földnek, ahonnan kivágták az erdőt? /irtàs/
79. Mi a neve a kenderáztatónak? /mocsollyâ/
80. Mi a neve annak a gépnek, amivel régen a vásznat szőtték? /szâtvâ/
81. Hogy nevezik a lefosztott toll vastag erét? /krosztonâ/
82. Hogy mondják a fél véka búzát? /kisvékâ, ficsór/
83. Mi a neve annak az ágyneműnek, amit a fejünk alá teszünk? /fejel/
84. Hogy nevezték régén a fakilincset? /kállântýú/
85. Mi volt régen a vafazék neve? /kâszroly/
86. Mije fáj az embernek, ha a csípője fáj? /tomporâ/
87. Mije van az embernek itt? (rámutatni a combra!) /bonca/
88. Mit csinál, aki felkelés után az ágyat rendbe teszi? /mëgāgyâz/
89. Mit csinál a gazdasszony a tyúkokkal, amikor reggel megnézi, hogy van-e náluk tojás?
/mëgtojózzâ/
90. Becenevek gyermekkorban, leány/legénykorban, időskorban (változatos, több példa lehet)
- a. Erzsébet
- b. Gizella

c. Ilona

d. Mária

e. Antal

f. Bertalan

g. Ferenc

h. Imre

Milyen keresztnévek gyakoriak a faluban?

Hogy hívogatják és kergetik el a következő állatokat?

a. kacska /kâcskâcs, kâccs innen!/
b. tyúk /pipipi, hëss innen!/
c. liba /libliblib, hulyânë!/
Mit mondtak a lónak, ha azt akarták induljon el; forduljon jobbra/balra; álljon meg? /gyi, tülëd, hozzād, hó!/
Mit mondtak a marhának, ha azt akarták induljon el; forduljon jobbra/balra; álljon meg? /no, csëlö, hojsz, hóhâ/

2. sz. melléklet

Hāt ötven évvel ezelőtt vótám én menyássonny | ákkor nágyon szegin vilāg vót | házagyütt | úgy törtint, hogy házagyütt az urām jēlöltye | áttāk néki eltāvozāst | nēm tuttuk mink āssē, hogy lēsszē válāmi vād nēm lēssz | mēgjelēnt, hogy mēgyünk a pāpho | mēgyünk? montām én | hāt sēm̄mi nincs | nēm bāj az | ákkor gyütt ānyó^usom, kērētynyi | mēgjelēnt | mongyā ānyó^usom: | csutkā^om, pāpācskā^om, elvészett ā huszkālibā^om | Vērikēm! āszongyā | én mēg montām nāgy butā^osān: | el Boris nēni? | el, de mān mēktānātām, itt vān ā fijāmval ē! | hāt én csāk lēstēm bāmoltām, hogy most mi lēssz ez | āszongyā: hāt én āzé gyüttēm, montā az āpāmnāk, hogy Pistā, hozzājo, hozzāādod-ē a fijāmho a lyānyodot? | hāt Boris, szomorū helyzēt vān, mēr ānyukānk mēkhālt jānuvārbā, de ā lyā^ont ákkor kell āgynyi, mikor viszik, hā^ot hozzā | no, ez vót ā lyānkēⁱrēs | utānnā rēggel elmētünk ā pāpho | ákkor ā tēstvéreim hozzākíszülték az ebéthō | vitték āzok mindent {én} tyúkot, mit, én bizon nēm tudom, mēr én nēm vó^utām ott | eh, e mink elmētünk ā pāpho, utānnā ōk kíszülték az ebéthō, utānnā jōtt ā nāgymisē, āzon hirdēttek, no itt az vót ā szokās Vārsāmbā, hogy hirdētték, elősszōr ā menyāsszonnāk mēg ā vōlēginnek, mēg ā rokonsāgnāk ott kēllēt lēnnyi | mēntünk ā nāgymisére, kihirdēttek, utānnā mēntünk házā nālunk ugyē, mēgvót kíszítve az ebéd, ā testvérek fōsztek, lē, hogy mājđ ebédēlünk | de mā rānēzünk az órá^orā, mān az órān: hū, mān ēggy órá ēlvān | ā vōlēginnek kíszül̄nyi kell, mēnn̄yi kell visszá kátonāsāgho | mēr két órākkor indult Szécsínbō ā vonāt {ez igāz vót, de} | ákkor utānnā, nohāt vót nēki ēggy rossz biciglyi, ēnnek ez embērnek | hāt ákkor én kis hitvān lyāny vótām, engēm rāültētték ā vāzārā | ō {bff} fēlpāttānt, mū, bēszālātt velem Szécsénybe az āllomāsrā, ott elbúcsúsztunk egymāstō, mind ā menyāsszon meg ā vōlēginy, hāt ákkor fēlült ā vonātrā, intēgēttēm nēki | én meg gyūttem, toltām házāfēlé, gyālog ā biciglyit | mēr biciglyizni sē tuttām, mēr nēkem nēm vót biciglyi | szēgin vilāg vót, ákkor nágyon szēgin vilāg vót | hāt

mikor házafelē gyüvök, gondókozok ott mágámnák, vót ēggy jó nāgy párt, ā Dārāzsdó |
 hāt én | mondok | itt mēktānolok biciglyizni | ēggyēnsúllyon | rātēttēm, így ā pēdālyrá így
 ā lābāmot, hogy bēsālāggyāk | szālāt is mihānt eszēvēsztű āz ā biciglyi | csāk ām én
 nāgyon fētem, mēr āz hosszú | fēlúton mondom mēk kéne ēty kicsit ānyi | nohāt mire
 lētēttēm ā lābāmot: ēlhāgyított engēm ā biciglyi āz ēgyfēlire, ā biciglyit ā māsik fēlire |
 jājj ā mēnyāsszonnāk | lēmēt ā bőr ā kārjārō, lēmēt ā térgyirō, ājjig birt ā fődrō
 fēlkēnyi | még ojjān āprō kövek is vótāk ā térgyēmbe, nāgyon fājt | no, fēlgebēckēttēm ā
 fődrō válāhogy, toltām házājig ā biciglyit, dē hāt én mā csāk estēre értem házā | mān āz
 eljegyzésnek vége vót | mān āz āsztālok szēt vótāk szēdve, sēm̄mi | āz ēttēsvérēm vót ott,
 āz őregebb | nēm, hogy āszt mēgnēszte vónā, hogy énnékem hol fāj | hānem | vāgy nēmē
 ēnnē válāmit | hānem még összēs̄zidott, hogy hol vótā ēnni sokājjig! | Na, ez āz ēggyik |
 hāt utānnā, mikor ez vót āz ejjeddzēs, ākkor ugyē hārom hét mūvā, mēr hārom hirdētēs
 vót ākkor, ākkor utānnā, hogy lēssz ā lāgzi | node nēkēm nēm lehetēt ā lāgzi sē úgy,
 mind most, hogy tuggyāk mā, ēggy évvēl eze', de kātonā vót ā vō^ulēginy | csāk ākkor
 lehetēt, mikor házāgyütt | hāt hārom hét mūvā, novēmbēr huszonēggyēgyikén vót vónā ā
 lāgzink, ākkor lēt, ākkor keddēn házāgyütt | ēggy hét szābāccsāgot āttāk neki | no,
 mikor házāért, ākkor most mitévōk lēgyünk, mēr még zēnēkār se vót | elmēt ugyē ez ez
 embēr, elmēt, hogy zēnēkār fogāggyon Szēcsínbe mēr {ō} meg meg egy zēnēkārval
 mēgēggyezēt, no āzok elgyünnēk, ākkor házāgyütt | ākkor ugyē nekēm āz ānyukām
 rimo^uci vót, ākkor el kēllēt mēnni hívogātyni Rimo^ucra | ākkor mēgint elēvētük āszt ā
 rossz biciglyit | felültētēt mēgint ā vāzārā, elvitt ēngēm Rimó^ucra | hāt csāk ez e megoldās
 vót, vāgy gyālog | elvitt ā rokonyokot mēkhívogāttuk | ākkor este lett rānk | házāgyüttünk
 | ēm mān szērdā vót | ākkor utānnā csūtōrtōkōn hozzuk ki ā bűtort | mēr itt kettes lāgzi
 vót, mēr eh, ā ugyē ennek ā vōlēginnek ā tēstvérē is mēt férhō, āszt vitték ott onnān |
 āzok āggyig elvitték ā bűtort | mink meg meg kimēs̄zēlték ā szobā^ot | utānnā én ugyē

bēfoktām ā tehenēkēt, rāpākoltuk ā bútort | segítették, ā vőlēginy is, āpu is vóták ott
 segitēnyi | fēl lētt pākolvā | vó^ut rēndēs szobābútor | két āgy, két szēkríny, tolēttükör | mā
 bútor vót, de āsztāl, négy szēⁱk | mēgvót āz ā mágām móggyān | ākkor híres vout | {h}
 ākkor fēlpākoltuk, kihosztuk, bepākoltuk szēⁱpēn | ānnāk, ābbā āz idōbe ā ez szēⁱp vót
 | ez vót ā {g} ā hozomā^ony | ez vót ā hozomā^ony | vót ott nekēm is mindēn | ingvā^u ,
 kēndő^ü, āmi kēllēt | ākkoribān ā lyānnāk mindēn vout | eh, bepākoltuk, no ēz megvó^ut
 csütörtök | ākkor mā ugyē pintēhēn kēllēt kiszōlnyi | diszno^ut vā^oktāk | mindēt | itt,
 ōnālok is ō vāktā lē, ā vőlēgin vāktā lē ā diszno^ut mind ā két hēlyēn | fāhin vót āz ākkor,
 nāgyon, nem úgy, mind most | mā fāhin vó^ut ākkor nāgyon fāhin vó^ut | lēvāktā,
 elkészōltünk, no szombāton mā gyütt ā lāgzi | kiszōltünk ā lāgzirā | de még elő
 szombāton, pintēkēn este, mikor ō mā így kifārāt, ō montā nekēm, hogy jājj, āszongyā
 mām én kifārātām māmā nāgyon evvel ā négy disznóval, mā én nēm mēgyēk lē, māj
 vāgok örōmkālā^ucs botot | oszt én ugyē kihosztām āz ājāndēkot, mērhogy mās fālubó is
 gyūttek, hosztāk kēndōkōt, sok mindēnēkēt, hogy ott nē zāvāddzājjon | én kihosztām ā
 berāktām ā szēkrínyēmbe itt mā nālok | hāt ākkor kimēt āz örōmkālācs boté, vā^ugnyi
 ugyē, ā tēstvérē meg sūktā ā {nyo} - vótāk nyoszolyólyānyok -, āz ēggyik
 nyoszolyólyānnāk odāsūktā, hogy mēnnyē, oszt vēdd el tōlē ā szēpēkēt | én meg āszittēm,
 hogy odāāggyā, mēgijēttem, szālāttām vónā mondānyi, hogy nekēm hāggyā, nekünk
 hāggyā mēg ā szēpēkēt | ki sē értem ā kāpun, hāsrāszātām | én ā gyomrom úgy
 mēgūttem, biztos elszēdōltēm, ott fēkūttem ēddārābig | mēg ā vőlēgin visszā is ért ā
 botokvāl, mēg én ākkor kāsžālōttām fēl ā fō^üdrō^ü | jājj, Istēnēm, mondom, mos mā
 mēkhālok, én mā mēnyāsszony koromrā mā mēg is hālok, hāt mi lēssz ēnvelem | de fēl,
 összēsžēttem mágāmot és ākkor ugyē idāttā āz örōmkālācsbotokot, vīttem hāzā | Nohāt
 ākkor mēglēssz āz örōmkālācs csinā^ova | vótāk ott is lyānyok | de még osztān vót is mās
 is, de mā āszt nēm mondom belē | mermég ugyē vót ēty koszorú is' {nēk} ēggy, hogy ā

koszorút is nem ákártám belé feltenni, mēr nyāron ... - elmongyām belé fijām? | elmongyām? |

áz úgy vót, hogy nyāron vettēm ēggy, ākkor nem lehetēt koszorút kápnyi | mer én ijjēn, ijjēn kērēkszoknyās mēnyāsszon vótām, oszt eszt ā koszorút nem lehetēt kápnyi, oszt āki férhō mēnt, āz ēggyik lyāny, Bözsē, Pápánóu Bözsē, mēgvēttem ā koszorút | ā koszorú mēg elcsúnyolt, kiszürkölt ā nábbā | hāt mos mā micsinājjāk | ā testvérēmnek mēg bēgyütt nyāron, āszongyā: māj mēgnéizem mā Vērink, hogy minő āz ā koszorú | mēr hogy hírēs, mēr bārsonlevelē vān | hāt ākkor jó, néz mēg | hogy mēgnésztē, főthō vāktā ā koszorút | āszongyā: mā nekēd ez is koszorú? | hāt én nágyon rítām, nem vót, āki segíjjēn rájtām | jájj, mos mā micsinājjāk? | koszorúm sē lēssz, ā píz is odāvān | mosmā mitévő lēgyēk | hāt érdeklőttem ā fālubā koszorú utān, hogy májd innen ez āggyā, meg āz āggyā odā ā koszorút, mer āmé nem lehetēt kápnyi | ez e mēktártottā, ez ā rokonnyānāk tártottā mēg, no nem lehetēt | hāt de mégis nekēm sikerült ottān ābbā āz ālvégēn, vót ēgy lyāny, ākinek útānnām váló hétēn vót ā lāgzijā | Kányó Vēronā | āhho lēmēntem, oszt nagyon mēkkértem, hogy āggyā nekēm ide ā koszorút, mer āmi nekēm vān, én āszt nem ākārom feltenni āzé, āmé ā tēstvérēm főthō vāoktā | oszt ākkor āz mēksājnālt engēmēt, mert sirāttām és idāttā nekēm ā koszorút úgy, hogy én mēgvēgyem ā koszor', mēgvēttem, oszt ēggy, ākkor ott mēnyāsszony korombā ā fejēmēn vót, oszt mā nenē vittē visszā āz ālvégbe, māsnap mēg kifizettem neki ā koszorút | no, jó vān, hāt | vārjā még | ākkor utānnā, mikor én házāmēntem, ez ānnyi időbe tēlt, hogy āz örömkālācs mēg vót csināovā, ā lyānyok elmēntek, ez ez örēgēbb testvérēm mēgint engēmēt mēgvert | mingyāu mēkpüföltē ā fejēmēt, hogy hol vótā ennyi sokājig, mān āz örömkālācs is kīszēn vān, tē mēg hol vāgy | hāt én mēgint sirāttām | hāt mondom ijjēn mēnyāsszont sē lāttām még éllētēmben, āki mindég sirāt | útyhogy én ākkor oszt elmēntem, mēkfürdőttem, oszt lēfeküttem | evvél ez vége vān |